

PhDr. Mgr. Jeroným Klimeš, Ph.D.

Budování identity dítěte

PhDr. Mgr. Jeroným Klimeš, Ph.D.

Budování identity dítěte

Pro činnost Občanského sdružení Rozum a Cít jsme si zvolili motto: „Nasloucháme s citem, pomáháme s rozumem.“ Věříme totiž, že jedině pokud budeme vám, náhradním rodičům, pozorně naslouchat a pokud spolu povedeme rozhovor o potřebách vašich dětí a vašich rodin, mohou vzniknout smysluplné a přínosné projekty.

Již před dvěma, třemi lety jsem začala uvažovat o ediční řadě praktických studijních materiálů pro náhradní rodiče. O takových „pěstounských kuchařkách“. O materiálech, ve kterých byste kromě odborného náhledu na danou problematiku našli praktické návody a inspirace. Těší mě, že se nám v rámci projektu „Program doprovázení pěstounských rodin“ podařilo prvních pět titulů této ediční řady vydat. Zvolili jsme témata, která jsou také předmětem našich seminářů a která jsou snad i vašimi nejožehavějšími tématy.

Děkuji projektovému týmu a zejména autorům, že vám můžeme tyto první příručky nabídnout. Přeji vám přínosné čtení.

Jaroslava Máliková
ředitelka OS Rozum a Cít

V ediční řadě praktických materiálů pro náhradní rodiče najdete také příručky, které se věnují následujícím tématům:

Motto:

Tomáš: Nemohl jsem usnout... Stále jsem na to musel myslet.

Karla: Nedá se, Zdeňku, kdepak...

T: Šel jsem se projít... Měla černý plášť a obličej zastřený závojem...

K: Ta záhadná postava dole v zahradě, to jsem byla já, Tomáši.

T: Ty, Karlo? Myslel jsem, že to byla Hedvika...

K: Hedvika v té době právě rodila tvé dítě.

T: Mé dítě? Myslel jsem, že to je Adolfovo dítě.

K: Adolf Hedviku vůbec neznal.

T: Ale jestli Hedvika porodila mé dítě, pak ty, Karlo, jsi...

K: Ano, Tomáši, jsem tvá sestra.

T: To není možné!

M: Má pravdu, Tomáši.

T: Nemohu tomu uvěřit. Vždyť ty jsi mi, švagře, říkal...

M: Já nejsem tvůj švagr.

T: Ne?

M: Já vůbec nepatřím do rodiny. Jsem cizí člověk.

T: To ovšem zcela mění situaci.

Ž: Ne tak docela. Já totiž nejsem tvoje teta.

T: Ty nejsi moje teta, tetičko?

Ž: Neříkej mi tetičko. Teď už ne.

T: Ale v tom případě jsem tě obelhal, tatínku.

M2: Nedělej si výčitky, milý synu. Nejsem totiž tvůj otec. Jsem tvůj syn...

Tatínku...

T: A maminka?

M2: Je tvá babička.

T: To je hrozné. Jsem tedy úplný sirotek. Ale to není tak důležité.

Důležité je, že jsem konečně poznal PRAVDU.

Jára Cimrman: Ležící a spící

• Náhradní rodičovství není biologické rodičovství

Jízda na tříkolce je jiná než jízda na bicyklu. Ano, v mnohém je to podobné – šlape se a kroutí říditky. Při jízdě na bicyklu však musíme navíc držet rovnováhu do stran. Jízda na kole není těžká, ale není to samozřejmost. Je to dovednost, kterou je třeba si osvojit.

Podobný rozdíl je mezi náhradním a biologickým rodičovstvím. Obě jsou si v mnohém podobné, ale přesto náhradní rodiče musejí mít navíc znalosti, dovednosti a schopnosti, které biologičtí rodiče často vůbec nepotřebují.

Neuplyne rok, aby se člověk nedoslechl o smutném konci nějakého případu, do kterého šli náhradní rodiče jako velcí suveréni: „Co nám budete, pane doktore, povídat. My jsme vychovali tři vlastní děti...“ Řadě karambolů se člověk v životě nemůže vyhnout. Nemáme vše pod svou kontrolou. Mnoho tragédií ale vzniká úplně zbytečně – podcení se nějaká drobnost, nebo se bagatelizují prvotní příznaky a následuje celý řetěz průšvihů. Na konci pak najdeme minimálně jeden poničený život dítěte a smutné osudy rodičů.

○ jednom málo známém, a proto záludném zdroji problémů se můžete dočíst v této příručce. Jsou to otázky související s identitou.

• Co je to identita

Věci se nemají dělat složitější, než jsou. To platí i pro identitu. Jakmile dítě začne vnímat svět, tak postupně zjišťuje, že něco může ovládat svým chtěním a něco ne. Tato hranice mezi ovladatelným a neovladatelným začíná vymezovat jáství, tedy hranici mezi já–ty nebo já–svět. Například ty dvě šmouhy před očima jsou ovladatelné chtěním, a dítě pozná, že jsou to ruce, kterými se může zmocňovat věcí okolo sebe. Tak se postupně vytváří odpověď na otázku: „Kdo jsem?“ A to je de facto definice identity.

Podobným procesem zjistí, že úder do něčeho mu způsobuje bolest a něco jej naopak nebolí. Řečeno nadneseně – z cizího krev neteče. Takto se definuje hranice těla – co je součástí těla a co již je okolní věc a vzniká tělesná identita.

V pozdějších vývojových stádiích se identita dotváří i na verbální úrovni, kde si ji můžeme představit jako nekonečně se opakující větu:

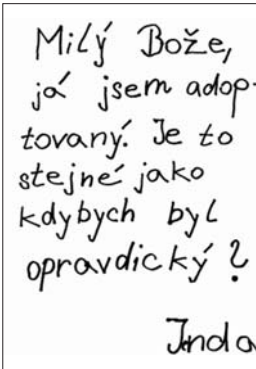
Já jsem ten, který je takový či onaký.

Já jsem ten, který má to či ono.

Já jsem ten, který umí či dokáže to či ono.

Podle hodnocení či označení, které se dosazuje do těchto vět, vzniká pozitivně či negativně laděná identita. Například já přeperu všechny ve třídě, mám krásné vlasy, hnusnou vyrážku ve tváři, mého táty se každý bojí, všichni se mi smějí, že smrdím, se mnou chtějí všichni chodit, jsem katolická stíhačka, černá

huba, vyšukaný parchant, o kterého nikdo nestál, tak ho hodili do děčáku, máma mě má raději než brácha ap. Tento proces, kdy sobě připisujeme (atribuujeme) nejružnější vlastnosti, probíhá často beze slov, proto často mluvíme o (kauzální) atribuci. Díky té vzniká identita člověka – kdo je, kam patří, odkud pochází ap.

Milý Bože,
já jsem adop-
tovaný. Je to
stejně jako
kdybych byl
opravdický?
Jinda

Z knihy Děti píš Bohu, kterou vydalo
Karmelitánské nakladatelství v roce 2007

(Marshall, Hample 2007)

Náhradní rodinná péče (NRP) je souhrnné označení pro všechny dlouhodobé formy péče o dítě, která neprobíhá v ústavu ani u biologických rodičů. Jedná se zejména o osvojení (adopci), pěstounství a hostitelství. Děti v NRP je ve společnosti velmi málo a jejich role nejsou jasně dané. Nevědí, kdo jsou, jestli jsou normální, opravdické ap. To je zdrojem pochyb o vlastní identitě.

Mám dvě děti. Starší Janě je 12 a mladšímu Viktorovi 10. Narodil se nám bez levého předloktí. Já jsem to zjistila až po porodu a postupně jsem to během tak 4 měsíců oplakala až do stavu, že mám pocit, že Viktorovi nic nechybí. Jezdí na kole, lyžuje, hraje na trubku. Jeho ručičku jsme tak různě nazývali hezkými jmény. On sám si ze školky přinesl jméno červíček, protože s ní hýbal, jako když se plazí červíček... Při fyzickém kontaktu jsem ji určitě nevynechávala a vzpomínám si, že jako mimino mi ji rád dával do pusy a já jsem ho do ní tak různě kousala a i teď mu ji ráda vezmu a namažu a pokoušu.

Problém je v tom, že jakoby nevím přesně, jak moc se Viktora ptát, co a jak ve škole ohledně ruky, eventuálně vůbec jak moc z něho dělat postiženého. Bojím se, aby se třeba nevymlouval, že nemá ruku, nezačal být kňoura. Na druhé straně to rozhodně nechci tabuizovat. Zřídka mluvíme o tom, co třeba dětem odpovědět... Ale ne moc. Zdá se, že jeho to netrápí, ale bojím se, že mě třeba chrání od dalších starostí a třeba nesdělí své trápení a já mu pak nemůžu pomoci.

Co byste, pane doktore doporučili? Aby si mohl vytvořit identitu, která obsahuje to, že nemá celou ruku a že to nemusí skrývat (zatím to neskrývá) a že to neznamená, že je míň než ostatní atd. Bojím se puberty, abych něco nezanedbala.

Zde se jedná o identitu vymezenou záporom: „Jsem ten, co nemá ruku.“ I když matka dělá preventivně snad vše, co je možné, přesto má pravdu, že nejtěžší bude puberta a následná období. Na tuto identitu se totiž symbolicky začnou navazovat všechna selhání. „Protože nemám ruku...“ bude například první myšlenka, která jej napadne po nezdařeném přijímacím rozhovoru. Bude si zkrátka všechny své neúspěchy a selhání vysvětlovat tím, že nemá ruku. Čím je dítě starší, tím spíš je třeba mu vysvětlovat, jak funguje hlava. Totiž že marné úvahy o chybějící ruce budou nepřímým projevem každého smutku. Před pubertou stačí, když matka má tento přijímající postoj k Viktorově ruce. To je bez pochyby dobrý citový základ, ale okolo puberty musí navíc Viktorovi ukázat, jak vzniká zcela přirozený sklon přepisovat (atribuovat) všechny neúspěchy své výjimečné zvláštnosti.

Druhy identit a hodnotový systém

Člověk má jeden hodnotový systém, který víceméně stejným dílem používá jak na sebe, tak na druhé. Například, jestliže se štítí postižených lidí, pak tento odpor pocítí vůči sobě v tom okamžiku, když se třeba při autohavárii sám stane postiženým. Nebo když opovrhuje starými lidmi, postupně mu narůstá problém, jak stárne, protože se stává pravdivá věta: „Jsem starý dědek/bába.“ Jestliže nenávidí černé, tak musí nenávidět i sebe, když se dozví o svém romském původu.

V souvislosti s identitou mluvíme o širší identitě, kolektivní identitě, dvojitě identitě a smíšené identitě ap. Při výchově dětí v NRP je cílem vyhnout se dvojitě a naopak vybudovat smíšenou identitu.

Širší identita

Identita nemá zřetelné hranice, protože není snadné vést hranici mezi tím, co můžeme a co nemůžeme ovládat, a mezi tím, co nám způsobuje či nezpůsobuje bolest. Například náš právní řád definuje blízkou osobu jako člověka, jehož újmu můžeme důvodně považovat za svou újmu. Rodiče trýzní, když vidí své dítě trpět. Takto náš právní řád respektuje fakt, že rodinní příslušníci jsou vlastně součástí naší širší identity.

Součástí širší identity se opět díky atribuci stávají i nejrůznější role, které v životě zastáváme. Tyto role je možné seřadit podle důležitosti či toho, jako jsou nám blízké, například: Já jsem žena, katolička, matka, Češka, uklízečka, běloška...

Existuje kolektivní identita?

Kolektivní identita vzniká podobně jako individuální opakovanou atribucí, kdy si skupina lidí připisuje nejrůznější vlastnosti:

My jsme ti, kteří jsou takoví či onací.

My jsme ti, kteří mají to či ono.

My jsme ti, kteří dosáhli, umí to či ono.

Individuální identita i kolektivní identita nejsou přesně ohraničené. Máme kolektivní identitu jako rodina, třídní kolektiv či národ. Pape (2007) popisuje vymezení hranice kolektivní identity: „Poté, co Češi vyhráli hokejové mistrovství světa v Naganu, romská dívka spolu s ostatními dětmi z pražského sídliště vesele a hlasitě cestou do školy skandovala: ‚Naši kluci vyhráli! Naši jsou mistři!‘ Před školou ji zastavili spolužáci a zakázali jí skandovat tato hesla s odůvodněním, že přece není Češka, a tudíž nemá právo něco takového říkat.“ V mírnější podobě poznáme poruchy kolektivní identity podle rétoriky: „Já tam nepatřím, nemám si s nimi o čem povídat, oni mi nerozumí...“

Dvojitá identita – pro dobré a špatné časy

Zejména u romských dětí v NRP často nacházíme dvojitou identitu. V dobrých časech, když se dítěti daří, tak je bílé. Ve špatných časech, když zažívá neúspěch, se považuje za Roma. Tento jev je přítomen vždy, když dítě dobře ví, že je Rom, ale protože to je nepřijatelná identita, zkouší se samo přesvědčit o tom, že je bílé. Psychické obrany většinu času fungují dobře a dítě si může namlouvat, že je opravdu bílé. Občas ale přijde krize a obrany se zhroutí, člověka zaplaví vztek a nenávisť vůči té druhé potlačované identitě.

Jsou dva zdroje tohoto nezdravého jevu. Především dítě si samo nedokáže najít úctyhodnou variantu romské identity. To je problém z větší části rodičů a jejich pasivního nerasismu, který nechává děti v tomto hledání na holičkách. Rodiče by měli připravenou argumentaci pro dítě, co má dělat, když se mu například spolužáci budou smát, že je „cikán“.

Druhou stranou mince je marný boj se lží. I kdyby se dítěti podařilo celý svět přesvědčit, že je bílé, jednoho člověka se mu nikdy nepodaří přesvědčit – totiž sebe. Čím více totiž přesvědčuje okolí, tím více je toto úsilí samo nepřímým důkazem lži a vnitřních pochyb. O samozřejmých věcech totiž nikoho nepřesvědčujeme – že my máme dvě nohy, ale pes má čtyři.

Smíšená identita – cíl výchovy v NRP

Nejlépeším příkladem smíšené identity jsou američtí indiáni. Když se na ně podíváte – v jedné ruce hamburger, v druhé Coca-colu, na hlavě kšiltovku, ale

celou duší Apač. Ačkoli to vypadá spíše jako karikatura Apače, je užitečné si uvědomit, že toto je jediný schůdný způsob sžívání odlišných etnik či kultur. Ani pěstouni nemohou vytvořit „neroma“ nebo „antiroma“. Jejich realistickým cílem by mělo být vytvoření Roma se smíšenou identitou. On sám sebe bude považovat za pravého Roma, ale bude mít všechny zvyky a návyky majoritní společnosti. Bude schopen se v ní bez konfliktů pohybovat.

Zbytečný je zápas s verbálním sebehodnocením: „Já jsem/nejsem Rom.“ Důležitější jsou zmíněné zvyky, návyky, umění komunikace, které mu mohou pomoci k úspěšné cestě životem a v orientaci v majoritní společnosti.

Důležitost identity ve vývoji dítěte

S věkem se důležitost identity výrazně mění. V nejmenším věku je mizivá, ale začíná se vyvíjet poměrně brzy a má zprvu podobu hodnotících výroků: „Hanička není zlobivá. Ty jsi zlobivá...“ Ale přesto zlatý věk identity nastupuje s pubertou, s pohlavním zráním, a vrcholí v adolescenci a mladší dospělosti, kdy se děti tzv. hledají. S dospělostí její vliv ustupuje i ve stáří mají lidé jiné starosti.

Z tohoto obloukovitého vývoje je patrné, že v nejmladším věku většinou rodiče nemají s identitou dětí větší problémy. Ty je však zaskočí zpravidla nepřipravené, když děti přijdou do puberty. Rodiče nechápou, proč právě teď začínají být s dítětem problémy, když doposud bylo tak hodné, a hledají pro to přijatelné vysvětlení. Nejčastěji ve velkých událostech minulosti nebo v genech.

Na rozdíl od dob Freuda, kdy se největší výchovné chyby objevovaly v nejmladším období, dnes se objevují právě v období adolescence a mladší dospělosti. V raném dětství je ale největším problémem citový vývoj, citová stabilita, otázky související s přijetím či odmítnutím ze strany rodičů. Adolescenti však už nejsou tak orientováni na citové přijetí ze strany rodičů, například když jim matka nabízí citovou podporu, často ji odmítají a nestojí o ni. Ba právě citové odpoutání od rodičů i konflikty jsou nezbytnou známkou puberty a následujících období. Tou dobou již potřebují řešit jiné otázky a potřebují jít ve svém životě dále.

Vzhledem k dlouhodobému vzdělávání a faktu, že děti zpravidla nepokračují v řemesle rodičů, je hledání identity pro mladé lidi v tomto věku mnohem složitější, než bylo před sto lety. Proto masivní problémy s identitou jsou poměrně mladý jev, který postihuje nejen náhradní rodiče, ale plošně jimi trpí celá populace, jež si s nimi taky neví moc rady.

• Jak a kdy se objevují poruchy identity

Problémy s identitou rodiče nejčastěji pocítí okolo puberty, proto je také zpravidla označují za (zastydou) pubertu. Navzdory laickým představám je puberta poměrně velmi krátké období pohlavního zrání, cca 2 až 3 roky, kdy děti začínají být pohlavně zralé a schopné reprodukce. Průvodním jevem je nárůst ochlupení, dívkám rostou prsa a chlapci mutují. Jakmile člověk je schopen reprodukce, končí puberta a začíná adolescence. Puberta tedy nemůže zastydnout. Samozřejmě, mohou přetrvávat poruchy chování, které se prvně objevily v pubertě. Mějte vždy na paměti: Špatná diagnosa = špatná léčba = zakonzervování problémů.

Je těžké si představit, jak dítě subjektivně prožívá slabou identitu či nespokojenost se sebou samým. Pevný pocit identity zakotvuje člověka ve světě, dává mu místo a smysluplný výhled do budoucna. Ztráta identity či její oslabení jsou podobné jako separační reakce (např. reakce dítěte na odloučení od matky) nebo jako pocity, které máme, když se ztratíme v neznámém městě či zabloudíme. Jen člověk není schopen říci, komu se ztratil, nebo kam chce jít. Mohou to být pocity prázdna či pocity jakési neexistence. Jsou to zvláštní stavy úzkosti či citové propady, kdy má dotýčný pocit zbytečnosti, někdy provázené zvýšenou bdělostí (hypervigilancí), kdy upřeně pozoruje detaily předmětů a není schopen na nic myslet a ničemu se věnovat. Když si otevře knihu, vidí písmenka, v televizi jsou obrázky – nic jej nemůže vtáhnout do děje. Objektivně mu jakoby nic nechybí – nemá potřebu před něčím utéci, ani po nikom či po ničem netouží, ale přesto se cítí mizerně. Když jej někdo lituje nebo chce podpořit, tak má pocit, že je mu to naprosto lhostejné, že mu to ani nepomáhá, ani neškodí. Například může mít pocit, že pečující matku má v tomto okamžiku „úplně na háku“, je bezcenná, nemůže mu pomoci... Tyto stavy někdy provází i kompulzivní sociabilita – potřeba být neustále s někým a neschopnost být sám, pocit, že na něho „padají ty čtyři stěny pokoje“. Ale všichni lidé jsou byt jen dočasně vnímání zcela účelově – jsou třeba, aby „se nezbláznil“, ale když zmizí ze zorného pole, jako by nikdy neexistovali. Jsou bezcenní.

Není lehké se těchto stavů zbavit, proto u těchto jedinců vidíme nejrůznější obranné reakce, které jsou často spíš sebedestruktivní než prospěšné. Od zmíněného abusu drog, přes workoholismus, gambling, sexuální závislost, úchyly či extrémismus všeho druhu. Žádná aktivita nemá smysl, jen některé přináší mírnou úlevu. V mírné podobě se může také objevovat zvýšená touha po slávě a popularitě. (Podle zásady: „Žijte jen ten, kdo je v bedně.“) Další nehezký dopad na psychiku dětí představuje reaktivní egocentrismus (neustálé zabývání se sama sebou, svou výjimečností či naopak bezcenností), který provází sklony k manipulaci.

Adolescence a identita

V dospívání jsou poruchy identity nejvýraznější, ukažme si proto, jak může vypadat zdařilé hledání identity. Pape (2007) ilustrativně popisuje, jak se postupně od puberty vytvářela její smíšená romská identita. Měla štěstí, že se vytvářela úspěšně.

Jako dítě jsem vyrůstala ve slovenském prostředí. Mluvila jsem spisovnou slovenštinou, ve škole jsem byla jedinou Romkou, ve škole jsem měla za kamarády slovenské děti a doma za sousedy taky jenom Slováci. Četla a poslouchala jsem české a slovenské pohádky. Romsky jsem neuměla. Identifikovala jsem se jako Slovenka a nechápala jsem, když mne někdo oslovil „cigánka“.

Věděla jsem samozřejmě, že jsme Romové a také jsem znala Romy – příbuzné. Pokud jsem je však navštěvovala, byla jsem tak trochu „cizí“, nerozuměla jsem jim a jejich chování se od mého lišilo. I když se snažili se mnou mluvit slovensky, přece jenom nebyly tyto vztahy přirozené, a tak jsem se postupně musela naučit „přepínat“. Šlo o to naučit se v různých prostředích chovat tak, aby to bylo co nejpřirozenější. Nepřepnout by znamenalo nezapadnout, zůstat sám a možná hrozil i konflikt. Když jsem přišla do puberty, potřebovala jsem někam patřit. Věděla jsem, že Slovenkou být nemohu, ale jako Romka jsem se necítila.

Změna nastala kolem čtrnáctého roku, když jsem se začala učit romsky. Potřeba naučit se romsky byla u mne velice silná. Učila jsem se sama, bez učebnic, bez slovníků a bez učitele. Učiteli mi byli romští příbuzní, kterých jsem se ptala na významy jednotlivých slov, ta jsem postupně skládala do vět a ověřovala si jejich správnost. Dnes mluvím mnohem lépe romsky než ti, od kterých jsem se učila. Najednou jsem začala rozumět svým příbuzným, i když mluvili jen mezi sebou. Byla jsem postupně vtažována do jejich komunikace, do jejich života. Přes jazyk jsem si začala uvědomovat sebe samu, začala jsem se identifikovat jako „slovenská Romka“. Dnes už vím, že naučit se jazyk neznamena jenom získat schopnost hovořit a domluvit se, člověk získává i schopnost porozumět lidem, kteří tímto jazykem mluví, dostává se k jejich myšlení, jejich kultuře. Dovednost mluvit romsky mi hodně pomohla v sebeidentifikaci.

Liégeois říká, že dítě nemůže vést současně dva životy, a pokaždé, když překročí práh školy, zapomenout na své sociální citění a kulturu a vstoupit do světa jiných. Na základě osobních zkušeností mohu říct, že dítě se může naučit vést dva životy současně a dospělý člověk může vést i několik životů současně. Je to však velice obtížné a vyčerpávající. Nicméně hodně Romů, kteří mají snahu obstát v majoritní společnosti a přitom si chtějí zachovat co nejvíce z tradičního romského života, se musí naučit vést současně několik životů: v rodině svých rodičů a příbuzných, ve své vlastní – pokud žijí ve smíšeném manželství, na pracovišti.

Na popsaném příkladě si můžeme uvědomit, proč problémy s dětmi v NRP jsou největší v pubertě a že to nejsou problémy z důvodů divných genů, ale že souvisí převážně s hledáním vlastní identity. Podobně vidíme, že nestačí dítě jen asimilovat. Pape, jak píše, byla dokonale asimilovaná do slovenského prostředí, ale přesto měla potřebu hledat svou romskou identitu. Tedy i pěstouni musejí svým dětem vytvořit podmínky a pomoci jim, aby si vytvořily tu část identity, která je odlišná od identity náhradních rodičů. Zde to byl kontakt s rodilými mluvčími, kteří zřejmě měli dostatečnou kulturní úroveň. Ani neromské děti to nemají o moc jednoduší – musejí se vypořádat s alkoholismem svých rodičů, ukrajinským původem, otázkou případného zavržení biologickými rodiči ap.

Adolescentní nastavení a konverze

V adolescenci a mladší dospělosti dochází k základnímu nastavení člověka. Vytváří se plán dalšího života, se kterým se dotčným identifikuje. Nastavuje se nejen vize budoucího povolání a rodinného života, ale i životní styl – orientace na peníze, moc, sociální pomoc ap.

Adolescentní nastavení je velmi pevné. Člověk pocituje těžkou újmu, když mu nemůže dostat. Například pokud si plánuje dráhu kněze, kterou později opustí, můžeme pozorovat intenzivní sebenenávist a vlastně celoživotní trauma, se kterým se dotčným nemůže vypořádat často celý život.

I v rodinách bez dětí v NRP bývají adolescentní konverze, které úzce souvisí s adolescentním nastavením a které představují nejčastější typ ideologických a náboženských konverzí (věk 15 – 25 let), velkým problémem. Tyto konverze mohou být příkladem dobrovolné změny identity, a to jak postupné, tak náhlé. Řeší úzkosti a napětí z minulé části života a využívají mechanismu zamilování, který je v tomto věku nejsilnější. Děti se prostě zamilují do ideologie, která bývá neslučitelná s rodinnými hodnotami. Například v rodině středostavovského ateisty se syn chce stát svědkem Jehovovým nebo pankáčem. Slovo ideologie je třeba chápat v nejširším slova smyslu – může se jednat o konverzi ke katolictví, stejně jako k hnutí punk, radikální ekologii či jakékoli sektě.

V tomto věku je největší citlivost vůči ideologickým systémům, protože po pubertě dosahuje svého vrcholu abstraktní myšlení a zároveň chybějí životní zkušenosti, které u dospělých brzdí absolutnost ideologických výroků a proklamací. Děti navíc stále neumí odhadnout a rozvrhnout své síly, takže dochází k maximálnímu nasazení pro nově objevený svět a novou identitu, a pozorujeme pak intenzivní přepínání se a extrémismus. Odborná literatura v souvislosti s tímto ideologickým třesčením hovoří o tzv. metafyzické intoxikaci, kdy lidé v planém filosofování ztrácí zdravý rozum.

Mezi střední generací, ke které patří rodiče, je rozšířená skepse a nedůvěra vůči „jakékoli ideologii“. To bohužel není nejlepší metoda, jak zvýšit odolnost dětí vůči nezdravým ideologiím. Spíše naopak. Když děti doma nepo-

znají žádnou ideologii a někdo je v adolescenci osloví, jsou jako suchý troud. Nemají žádné „obránné látky“ a nevědí, jak se bránit. Nová ideologie jim připadá jako zázrak z jiného světa. Mají pocit, že objevily Ameriku, a pro nové učení zaplanou jasným plamenem. Tedy nejlepším očkováním proti nebezpečí sekt a nezdravým ideologiím je, když rodiče mají nějakou jasně formulovanou a zdravou ideologii, kterou zastává celá rodina.

Fáze nevděku

Fáze nevděku je další vývojový úkol, který čeká na mladé dospělé. Jejich důležitost dnes narostla díky rostoucí izolaci generací, zákonitému přerušování rodinných tradic (řemeslo se nedědí z otců na syny ap.) a odkládání rodiny ke 30. roku života. Kontinuita generací je přerušena a rodiče pořádně nevědí, na co mají děti připravovat. Ty často zjistí, že rodiče je nepřipravili na to, co nyní v životě potřebují (například jazyky), a naopak připravovali je na něco, co jim je víceméně k ničemu (hra na klavír).

V době na hranici mezi adolescencí a mladší dospělostí se člověk musí odpoutat od rodičů. Najednou zjistí, že je ve světě sám, přebírá se v tom, co od rodičů dostal. Přemítá, zda to bylo hodně nebo málo, zda neměl dostat víc, v čem ho jeho rodiče zmrzčili (rozvody, přísná výchova ap.), nedostatečně připravili na život. Má na ně porůznu vztek, lítost ap.

Rodiče bolí, když slyší tyto stesky a výčitky. Mají samozřejmě pocit, že dělali, co mohli, ale přesto mají pochyby, jestli mohli či nemohli udělat víc. Pozor, toto je jen přechodná fáze před dosažením psychické dospělosti, i když může trvat relativně dlouho a může se objevit i relativně pozdě, například po smrti rodičů. Každopádně člověk musí jednoho dne přijmout fakt, že už v tom světě stojí sám na vlastních nohou a že už mu rodiče nepomohou. Musí jít dál s tím, co od nich dostal, a nemá cenu rozebírat, zda to bylo hodně nebo málo, nebo zda neměl dostat víc. Nyní je dospělý a musí táhnout tu káru světa dál a postarat se o to, aby to byl on, kdo zastaví tu sérii průšvihů, která se propadá skrze generace.

Rodičům může pomoci vědomí, že s adolescenty je již možno hovořit zcela otevřeně. Jejich problémem není nedostatek chápání, ale spíš jen nedostatek životních zkušeností a z toho plynoucí naivita. Náhradním rodičům doporučuji, aby se na tuto fázi dětí připravili. Mohou na ni reagovat buď podmíněnou omluvou, eventuálně teorií „padajícího hovna“.

Přirozenou obrannou reakcí rodičů jsou nekonečné manipulativní hádky stylu – obvinění a obhajoba: „Mé dětství bylo hrozné!“ „Ne, tvé dětství bylo dobré!“ Mnoho jiných je na tom mnohem hůř.“ atd.

Účinnější metodou je podmíněná, ale přesto upřímně míněná omluva: „Jestliže jsem ti opravdu ublížil, omlouvám se ti. Svému dítěti jsem nechtěl nikdy ublížit.“ Pak nechte dítěti čas, aby se smířilo se svými obtížemi a přijalo odpovídající

identitu (já jsem dostal takto málo, a přesto musím jít dále).

Pokud dítě přichází s výtkami opakovaně, je to známka, že tyto pocity jsou symbolicky navázány na jinou oblast jeho životního selhání. V těchto případech si rodiče musejí dát pozor, aby se nestali obětí citového vydírání: „Co tě trápí, proč se k tomu pořád vracíš? Vždyť vidíš, že s tím dnes už nemohu nic dělat.“ „Ale mohli byste to částečně napravit, kdybyste mi koupili byt.“ Je zbytečné dodávat, že na tuto manipulativní hru se nepřistupuje i za cenu naštvání a dočasného uražení dítěte. Platí heuristická zásada – do 18 let chráníme spíše děti a od 18 spíše rodiče, protože s věkem se rodiče stávají slabšími než děti.

S podmíněnou omluvou souvisí i teorie „padajícího hovna“. To je terminus technicus, který si dobře pamatují muži z vojny. Jedná se o jev, kdy ministr seřve generála, ten seřve plukovníka, ten kapitána, ten četaře a nakonec to vše odnesou obyčejní vojáci. I traumata se dědí skrze generace a čeká se na toho, kdo to „padající hovno“ u sebe zadrží a nepošle jej dál. Jakkoli se jedná o poněkud vulgární představu, adolescenti ji dobře chápou. Můžeme ji formulovat jako programovou či ideovou výzvu, která formuje identitu mladého a jeho životní úkol. Prostě on je tu od toho, aby zastavil nekončící řetěz ublížení. Jeho rodiče možná udělali, možná neudělali vše proto, aby se zlo dále nedědilo, ale teď on se stává postupně dospělým a je na něm, aby se rozhodl, co z toho děděného řetězce se mu podaří zastavit a co pošle dále.

Geny nebo identita?

Když se najednou po pubertě objeví problémy s dítětem, které bylo do té doby naprosto zlaté, potřebují si rodiče tuto změnu nějak vysvětlit. Obecnou lidskou vlastností je sáhnout po vysvětlení, které máme po ruce, které uspokojí naše znalosti a náš pohled na svět. Jedním z přijatelných vysvětlení, které uspokojí mysl většiny lidí, je všeobjímající odkaz na geny: Jsou s ním problémy, protože zdědil špatné geny.

Někdy je možná jedno, jaké vysvětlení přijmeme, ale v léčebných oborech špatná diagnostika vede většinou ke špatné léčbě. Když víme, že za problémy stojí identita a ne geny, budeme hledat jiná opatření k nápravě, budeme klást důraz na jinou prevenci a můžeme najít způsob, jak problémům předejít.

I když dáme přednost vysvětlení pomocí identity, musíme mít dostatek argumentů pro ty, kteří nám budou argumentovat rasově či geneticky. To nejsou vždy cizí lidi. Silné rasistické útoky zažívají rodiče i ze strany blízkého příbuzenstva – prarodičů či sourozenců. Nepodceňujeme žitý rasismus naší společnosti, protože náhradní rodiče musejí dát i svým dětem do rukou nástroj, jak účinně argumentovat okolí.

Při debatách na téma rasy je možné poukázat na jeden primitivní fakt: Muž a žena se liší od sebe asi 17krát více než dva muži jakkoli odlišných ras. Důvod je prostý. Lidská DNA obsahuje 3 miliardy genetických bází ve 23

chromozomech. Jakékoli dvě rasy se liší maximálně ve 3 milionech bázích, tedy na 1000 bází jeden rozdíl. S jakýmkoli dítětem v NRP stejného pohlaví sdílíme minimálně 99,9 % shodných bází. Naproti tomu muž a žena se liší o chromozóm Y, který kóduje většinu rozdílů mezi pohlavími. Ten obsahuje asi 53 milionů genetických bází. Tedy muž od ženy se odlišuje ve 2 % genetické informace (53/3000). Například náhradní otec se liší minimálně 17x více od své manželky než od geneticky nepříbuzného syna v pěstounské péči (53/3).

Rozdíly mezi rasami jsou opravdu takto minimální, mnohem menší, než tomu bývá u jiných živočišných druhů. Jestli tedy k sobě nachází cestu tak odlišná pohlaví, není žádný genetický důvod, proč by se nemohly domluvit jednotlivé rasy. Vysvětlovat vzájemná nedorozumění pomocí genetické argumentace je sice populární a obvyklé, ale z odborného hlediska nesmyslné.

Genetická příbuznost rodičů a dětí je rovněž nadhodnocována. Dětem v NRP je možno argumentovat takto: „Podívej se na maminku. Ta je se mnou asi tak geneticky příbuzná jako ty – prostě geneticky naprosto cizí člověk. Bylo by dokonce přímo absurdní, kdybych žil se svou sestrou či sestřenicí. Jestliže jsem byl schopen si najít maminku a vůbec mi nevadilo, že je to geneticky cizorodý matroš, proč by mi mělo vadit, že ty jsi se mnou stejně biologicky nepříbuzný? V čem jsi horší než mamina?“

Mezi dvěma pohlavími jsou větší rozdíly než mezi jakkoli odlišnými rasami. Genetické rozdíly se zveličují z nouze – zkrátka lidé si neumějí jinak vysvětlit pozorované problémy s dětmi v NRP a jinými etniky. Proto použijí první pseudoargument, který je napadne.

Abychom nebyli jednostranní, musíme říci, že genetická blízkost je důležitá, ale její důležitost především z hlediska vývoje lidského druhu. Je důleži-

tá spíš pro geny a ne pro nás, individuální lidi. Kvůli evoluci si zejména muži potrpí, aby jejich dítě s nimi sdílelo jejich geny, protože případná nevěra ženy znamená, že celých dvacet let budou investovat do genů cizího chlapa. Z hlediska jejich individuálních osudů jim to může být jedno. Náš osobní život je totiž víc než evoluce a není dobré ztotožňovat to, co je výhodné pro náš osobní život a co je výhodné pro geny a evoluci.

Evoluce nastavuje určitou historickou normu – to, co bylo obvyklé v posledních dvou milionech let, ale přesto existují určité situace, kdy je moudřejší sledovat svůj osobní zájem a nepodléhat diktátu genů. Například tuto otázku vznesl nedávný případ dětí, které byly po porodu vyměněny v třebíčské porodnici. Do jakého věku je lepší děti vyměnit (evoluční, genetický princip) a od jakého věku je rozumnější si geneticky nepříbuzné dítě ponechat, protože jsme již do něj investovali nepředstavitelné množství práce a energie a toto dítě si k nám našlo osobní vztah (hodnota individuálního života)?

Toto pnutí musí řešit i soudy při jednání o navrácení dítěte zpět biologickým rodičům. Odkdy je v zájmu nejen dítěte, ale celé pěstounské rodiny (například sourozenců), aby byl zachován stávající stav, a kdy je lépe, aby se dítě vrátilo ke svým biologickým rodičům? Otázka genetických vazeb zjevně nemá absolutní prioritu nad psychologickými a sociálními vazbami náhradní rodiny už proto, že návratem k biologickým rodičům dítě ztrácí svůj stávající domov, náhradní rodiče, sourozence, spolužáky či kamarády. Přichází o značnou část své identity. Z genetického hlediska sice jde k biologickým rodičům, kterých má 100 % genů, ale jde od lidí, se kterými sdílí více než 99,9 % genů. Stojí to promile za takovou životní rošádu?

Kniha života a identita

Identita se do značné míry vytváří ze vzpomínek, ale nejsou to pouhé vzpomínky. I dům se staví z cihel a nejsou to jen cihly. Jako materiál ke stavbě osobní identity slouží i fotografie a různé památeční předměty. Chybá je tendence náhradních rodičů za minulostí dělat tlusté čáry. Následující příběh ilustruje, jak jsou archivní fotografie důležité při budování identity dítěte:

Petr je Lenčin kamarád, možná něco málo víc – znají se od dětství a mají podobný osud. Jsou stejně staří, Petr přišel do adopce v našem městě ve stejný rok, pár týdnů před Lenkou. Sedávali v kostele s jeho adoptivní maminkou v lavici před námi. Později je společně s Lenkou vozil pan farář ministrovat po filiálkách. Když chodil asi do druhé třídy, jeho adoptivní otec náhle zemřel, takže vyrůstal dál taky jenom s matkou. Ta ale nevydržela jeho časté průšvihy (dluhy, automaty) a vyhodila ho z domu, takže teď žije v pronajaté garsonce a pracuje jako kuchař. Nedávno vyhrál v ruletě 40 tisíc a koupil si ojeté auto, ve kterém, ač nemá řidičák, stále úspěšně jezdí. Lenka o něm říká, že je to její „brácha“.

Šla jsem nedávno se psem a potkala Petra. Zeptala jsem se ho, jak se má a zda už má řidičák. Řekl, že ne, ale prý jezdí v pohodě dál, dokonce že byl navštívit i svoji rodinu v Náchodě. „Jak to, svoji rodinu v Náchodě?“ zeptala jsem se.

Dostalo se mi odpovědi, že do svých tří let žil se svojí rodinou, než ho dali do děčáku, a dokonce že si pamatuje na ten barák, kde bydleli, tak je jel navštívit. A jestli chci, že mi ukáže fotky. Šel do auta a přinesl několik černobílých fotek, na kterých byl jako mimino v peřince se svojí bio-matkou, u narozeninových dortů, s babičkou a dědou, s tetou...

První ho prý poznal slepý dědeček a nejdéle to trvalo tátovi, kterému, podle fotek, Petr jakoby z oka vypadl. Šestnáctileté sestřičce se prý moc líbil, takže mu pořád píše a chce za ním přijet...

Přišla jsem domů a říkám Lence, že jsem potkala Petra a že byl v Náchodě za rodinou. Když jsem se zmínila o fotkách, co mi ukazoval, Lenka najednou ztuhla a pak se hrozně rozbřečela. Říkala, že mu moc závidí, hlavně ty fotky. Že ona žádné nemá, že jakoby těch prvních pět let ani nežila, že prý je jen „vyšukaný bastard“... Mrzelo mě, že jsem o tom vůbec začala mluvit. Netušila jsem, že ji to tak vezme, že je to pro ni tolik bolestivé téma. Tak jsme si nakonec pobřečely obě. No, ale večer, když se uklidnila, se mě sama ptala na podrobnosti o té Petrově rodině...

Nevím, jestli Lenka někdy svoji bio-rodinu objeví. Ona totiž máloco dokáže dovést do konce. Já jí sice můžu pomoci, ale nemůžu a ani nechci všechno dělat za ni, vždyť už je dospělá...

Není ani tak důležité, jestli minulost byla bolestná nebo ne, protože jak vidíme u Petra, stará bolest bývá většinou zapomenuta. Ani u Lenky není problém, že by minulost byla bolestná, ale že není žádná. V její identitě zeje díra: „Jsem jen vyšukaný bastard.“ Dítě musí vědět, jaká byla jeho minulost, protože od ní odvozuje další pokračování svého života. Fotografie, hračky z minulosti a s nimi opakovaně vyprávěné rodinné příběhy jsou kostrou, o kterou se opírá další budování identity dítěte. Užitečná pomůcka při tom je tzv. kniha života – jakési album, které zpracovává minulost dítěte systematicky, aby se nic důležitého neopomnělo. Tu si objednejte na MPSV nebo od organizace Natama.

Praktická doporučení: Jak budovat identitu dítěte

Adolescence klade před mladého člověka těžký úkol: najít a vybudovat si vlastní identitu. Tento úkol mají děti v NRP o řád těžší, protože část jejich identity je odlišná od identity náhradních rodičů.

- Náhradní rodiče musí odlišnou identitu svěřeného dítěte budovat aktivně a cílevědomě. Není možno pasivně očekávat, že zdravá identita vznikne sama. Chybné jsou tedy věty: „Nám nevadí, že je Rom, Ukrajinec, postižený atd.“
- V adolescenci je možno s dětmi otevřeně hovořit prakticky na jakékoli téma týkající se jejich identity či původu, citového prožívání i abstraktních úvah. Adolescentní dítě je schopné pochopit myšlenky v této příručce.
- Děti jiného etnika seznamujeme s prostředím a kulturou, ze které pocházejí, cílevědomě hledáme možné identifikační vzory, které dítě může následovat a na které může být hrdé.
- Cílem výchovy dítě s jinou identitou není asimilace do majoritní společnosti, ale smíšená identita, která mu umožní se bezkonfliktně pohybovat v obou prostředích.
- Budování identity vychází z historie dítěte. V ní je třeba mít několik záchytných bodů přesvědčit – přesvědčit postupně od narození až do dospělosti
- nejen fotografie, památeční předměty či hračky, ale i vzpomínky a opakovaně vyprávěné rodinné příběhy. Tyto body vytvářejí jakousi kostru, která nese dítě z minulosti do budoucnosti. Užitečnou pomůckou je tzv. kniha života.
- Rodičům pomůže, když se připraví na fázi nevděku, kterou dítě v mladší dospělosti prochází. Na případné nespravedlivé výčitky dítěte mohou reagovat podmíněnou omlouvou.

• Nedobrovolné změny identity

Identita člověka se během života průběžně mění. Někdy je to nenápadný a pomalý proces. Jindy, například s pohlavním zráním v pubertě, vcelku rychlý a do očí bijící. Bohužel i dobrovolné změny identity bývají někdy problém. Například pokud se dítě chce stát právníkem, nebývá to pro rodiče problém, ale když to samé dítě dobrovolně konvertuje k svědkům Jehovovým, tak se často objevuje těžko smířitelný konflikt s rodiči.

V NRP je ale nejdůležitější znát nedobrovolné změny identity, kdy je člověku tato změna vnucena buď zvenčí, nebo nějakým vnitřním procesem, který si zpočátku nepřál. Při těchto nedobrovolných změnách je nejdůležitějším kritériem rychlost. Rychlé změny identity bývají bouřlivé, ale mívají méně následků než při plouživém průběhu. Liší se i pořadí fází.

Rychlá nedobrovolná změna identity

Bývá typická pro tragické události. Oznámení úmrtí či vážné choroby, která znamená, že rodič sám nebo jeho dítě v dohledné době umře či bude těžce postiženo. V NRP tímto procesem procházejí děti, kterým zpravidla dlouhodobě neplodní rodiče zatajovali jejich původ a fakt, že jsou osvojené.

Náhradní rodiče si neuvědomují, že v momentě, kdy dítě zjistí, že oni nejsou jeho biologičtí rodiče, najednou přijde o celou rodinu: Táta není táta, máma není máma, děda není děda, domov není domov, bratr není bratr atd. Je to stejně absurdní jako motto této příručky. K náhradním rodičům si musí začít budovat nový vztah. Zcela právem to vnímá jako zradu či podraz. Navíc si musí vybudovat zcela novou a neznámou identitu osvojeného dítěte. V tomto procesu ho takto rodiče nechali zcela na holičkách. Vždyť takové děti často ani nevědí, že existuje adopce.

Fáze náhlé změny identity popsala E. Kübler-Rossová:

- 1) Akutní šok (popření faktů a absurdní chování)
- 2) Nespecifické obrany (nárůst aktivity organismu, výbuchy agrese)
- 3) Specifické obrany (cílevědomé hledání řešení, vyjednávání, úplatky či smlouvání s Bohem)
- 4) Reaktivní deprese (reakce na bezmoc)
- 5) Přijetí nové identity (smíření)

Pozvolná a nedobrovolná změna identity

Fáze však mají jinou podobu, když je průběh pozvolný, a podmínky, které vedou k fiasku, se zhoršují postupně. Typická bývá změna identity ne dítěte, ale pěstounů, jejichž svěřené dítě vstupuje do bouřlivé puberty, postupně ho přestávají naprosto zvládat a začínají uvažovat o tom, že ho budou muset vrátit. Jinou možností je postupně se rozpadající partnerský vztah.

Fáze postupné změny identity jsou:

1) Fáze ztráty kontroly nad procesem a zkoušení starých, osvědčených metod. Rodiče vyzkouší celou řádku svých „přirozených“ výchovných metod, kterými obvykle řeší problémy. Zkusí to po dobrém, po zlém, trpělivě, domluvou, výčitkami, mlčením či zákazy. V této fázi se napáchá mnoho zbytečných, amatérských chyb kvůli chybné diagnostice, podcenění a nepochopení problému.

Pro náhradní rodiče je charakteristické podceňování teoretické přípravy a odpor k přípravným kurzům. Na první pohled vypadají lákavě prohlášení typu: „Proč si teď dělat těžkou hlavu s problémy, které třeba vůbec nemusí nastat? Ty budeš řešit, až přijdou!“ Bohužel v praxi bývá nezalost problémů základem řady zbytečných selhání. Především proto, že rodiče zprvu dlouho vůbec netuší, co se děje: „S dítětem jsou najednou problémy. Vyzkoušíme domluvu. Nefunguje. Tak je seřveme. Nic. Dáme domácí vězení. Utekl. Seřezeme ho! To si přeci nemůže dovolovat! Říká nám, že nás nenávidí...“ Rodiče to mrzí. Nevědí, proč to je. Hrutí se jim jejich sny. Mísí se v nich stud se strachem. Stydí se jít k odborníkům, protože mají pocit, že selhali, a mají obavu, že jim proto svěřené dítě seberou. Teprve když si rodiče po stovkách pokusů konečně přiznají, že problému nerozumějí a neumějí ho řešit, pak se možná odhodlají jít k psychologovi či jinému odborníkovi. Ale tou dobou je již dítě možná opakovaně zbytečně zbito. Problém je zbytečně nafouklý. Pocity viny a selhání zaplavují děti i rodiče.

2) Fáze specifických obran. Rodiče začnou vymýšlet nové cesty, teprve když „osvědčené“ metody chronicky selhávají, a to jen za předpokladu, že ještě mají dost sil a nepropadají zoufalství. Začínají cílevědomě a racionálně hledat řešení – konzultují s odborníky, autoritami či knihami, probírají to s přáteli či o tom přemýšlejí v noci, když nespí. To nastěší většinou problémy vyřeší, ale někdy taky ne.

Jedna z obtíží tohoto období spočívá v tom, že rodiče zkusí jednoho odborníka, a když jim nesedí nebo jim nedokáže pomoci, zcela vzdají pokusy na hledání odborné pomoci. V těchto případech připomínám, že ani obkladače, ani zubaře zpravidla nenajdeme na první pokus, proč bychom měli najít na první pokus zrovna psychologa? Nebojte se tedy vyzkoušet řadu nejrůznějších odborníků.

3) Fáze nespecifických obran (nárůst aktivace organismu, výbuchy agrese). Když ani intuitivní, ani specifické obrany nevedou k cíli, rodiče se propadají do zoufalosti, protože vidí, že je ohrožen celý jejich životní cíl – úspěšná NRP. Jako obranná reakce na tyto propady se objevují výbuchy agrese, například excesivní bití až týrání dítěte, což by tito rodiče „normálně“ nikdy neudělali. Podobně mezi manželi okolo rozchodu se nečekaně objeví velmi nápadné domácí násilí. Při pohledu zpět nejsou dotyční sto pochopit, kde se v nich vzal takový sadismus. Zkrátka zoufalí lidé dělají zoufalé činy, proto chování v této fázi nelze brát jako důkaz podstaty člověka. Mylné jsou tedy věty: „Až tehdy jsem pochopila, co je to vlastně za stvůru!“

Na rozdíl od tělesných trestů první fáze se zde jedná o agresi ze zoufalosti. Poslední zoufalé výkřiky do tmy, aby to nemuselo dopadnout špatně.

4) Reaktivní deprese (reakce na bezmoc), přesun viny na dítě a vnitřní rezignace. V tomto období dochází k definitivnímu přesunu viny na dítě, druhého partnera ap. Tento přesun viny je dán faktem, že dotyčný je přesvědčený ve svém svědomí, že udělal vše, co bylo v jeho silách, a přesto to nejde. Nevidí žádnou skulinku, žádný záblesk naděje. Díky této bezmoci a zoufalosti ztrácí pocit subjektivní viny. Z této rovnice může těžko udělat jiný závěr, než že vina leží na těch druhých, tzn. především na dítěti nebo třeba na úřednicích státu. Postupně se tedy smíruje s tím, že to vše dopadne špatně a že jeho údělem asi není být náhradním rodičem.

5) Přijetí nové identity (smíření), eventuálně začátek fází vyjití. Nově nalezená identita může, ale nemusí být lepší než ta na začátku, například zavržení dítěte, přesunutí viny na ně a jeho vrácení do ústavu. Když náhradní rodiče navíc očekávají odsouzení a kritiku okolí za vrácení dítěte, pak paralelně na tyto fáze navazují fáze vyjití (coming out). Náhradní rodiče se musejí smířit nejen se změnou identity, tedy že už nebudou náhradními rodiči tohoto dítěte, ale čeká je i kritika okolí, že vrátili dítě do DD.

Tyto fáze vyjití známe z jiných oblastí psychologie. Zejména ze sexuologie, kde jimi procházejí homosexuálové, eventuálně z pastorální psychologie, kde je nacházíme u lidí opouštějících církev či jinou referenční skupinu, se kterou jsou pevně svázáni. V tomto případě se tato poslední pátá fáze rozpadá do dvou až tří dílčích fází:

5a) Fáze vnitřní rezignace – „přesun viny na okolí“

V tomto období rodiče jsou vnitřně rozhodnuti vrátit dítě, ale navenek stále ještě udržují obvyklé aktivity a o svých úmyslech vrátit dítě s nikým nehovoří, zejména ne s odborníky či úředníky OSPOD. Na první pohled na nich není nic nápadného, nanejvýš je pozorovatelné jisté stažení a uzavřenost. V této době si ve fantazii připravují argumenty, jak budou obhajovat svoje rozhodnutí před okolím.

5b) Fáze otevřeného konfliktu – „zatvrzelost srdce“

Fáze otevřené konfrontace nastává až tehdy, když náhradní rodiče získají subjektivní jistotu, že dítě chtějí vrátit do ústavu navzdory všem a že mají dostatek sil čelit všemožným výtkám. Čím větší útok od okolí očekávají, tím méně jsou při vlastním jednání s úřady a odborníky schopni jakkoli rozumně uvažovat či zvážit možnost terapie a návrat dítěte do rodiny. Pro chování těchto lidí je možno použít termín z církevní hantýrky, totiž zatvrzelost srdce, která označuje tuto přechodnou neschopnost konstruktivní komunikace a nulovou empatii s bolestí druhých.

Příklad otevřené konfrontace či „zatvrzelého srdce“ můžeme vidět na následujícím příkladu. Matka má problémy s adoptovanou dcerou, o které si myslí, že je Romka a že ji matce stát podvodně podstrčil. Vrátila ji do DD a musí na ni platit. Zřetelně je vidět, jak se mísí vztek na dítě, úředníky a potažmo i na sebe. V tuto dobu není s matkou žádná rozumná řeč a dlouho ještě nebude. Ani náznakem není ochotna diskutovat o možnosti sanace rodiny. Z jejího mnohastránkového dopisu:

Nabyla jsem dojmu, že jsem byla státem podvedena, soc. odborem v N.N., a tudíž i neprávem musím na dceru platit. Kdybych byla upozorněna, že rodiče jsou Romové, nikdy bych si ji nevzala. Chtěla bych, aby stát uznal svou chybu, že v tomto případě mě vlastně obelhal. Díky tomu vše dopadlo, jak to je, a já chci požádat, aby tato adopce byla dodatečně zrušena, abych přestala na dceru platit. Dále bych ráda věděla, za jakých podmínek ji mohu vydědit. Vždyť tohle se nestalo mou vinou, já tím trpěla a trpím i teď psychicky i finančně.

5c) Fáze stabilizace

Po odeznění všech konfliktů se zjištěná mysl všech zúčastněných pomalu stabilizuje. Tento proces však může trvat roky.

V těchto situacích je užitečné zbytečně neprodlužovat první fázi, nestydět se za problémy a neskrývat je. Ve výhodě jsou ti rodiče, kteří se nebojí včas dojit za odborníky, svou výchovu průběžně konzultují a nečekají, až budou všichni na dně.

• Symbolická funkce identity a práce s ní

Pro rodiče i děti představuje identita určitý logický rámeček, pomocí kterého se vysvětlují různé životní události. Zejména, když jde něco špatně, vracejí se lidé k velkým událostem z osobní historie, v případě kolektivní identity do národní historie, a tyto rekonstruované vzpomínky používají na zvládnutí aktuální krize. Třeba manželé v krizi vzpomínají na dobu líbánek nebo při boji za národní identitu se za Rakouska Uherska u nás zpívalo: „Bývali Čechové statní junáci, bývali rekové, muži co květ!“ Tyto vzpomínky jsou pak pro rodiče či národ symbolickým potvrzením faktu, že k sobě patří, že zvládnou nastalou krizi.

I když tzv. přebírání dětí je nesprávný jev, občas potkáme rodiče, kteří si

mohli vybrat ze dvou dětí v ústavu. Ti mají v krizích sklon se k tomuto momentu vracet a říkat si: „Možná jsme si měli vzít to druhé dítě...“ Vzpomínka na „špatný výběr“ je vše vysvětlujícím symbolem stávajících potíží. Například matka v předchozím případě je přesvědčena, že všechny problémy symbolicky vysvětluje fakt, že jí bylo kradmo podstrčeno romské dítě.

Vidíme, že tyto symbolické úvahy ani trochu neřeší příčiny, které jsou zdrojem aktuální krize. Například dospívající dítě se odpoutává od ochranné a dominantní matky. Nešťastná matka má sice nutkání se vracet k události převzetí dítěte, ale na první pohled je zřejmé, že tyto úvahy jsou zcela scestné. Nijak neřeší zdroje konfliktu – nepomáhají dítěti dozrát, ani matce zbavit se vlastní závislosti na něm.

Jak pracovat se symbolickými poruchami?

Pomoc vychází z představy, že podobně jako kouř provází oheň, i když se ohni sám nijak nepodobá, tak pochyby o vlastní identitě provází jiné psychické obtíže, aniž s nimi jakkoli významově souvisí. Lidé zkrátka hovoří o genech či špatném původu ve chvílích, kdy je trápí úzkost, únava, obava, které neumí jinak zvládnout či pojmenovat. Samozřejmě únava nijak nesouvisí s tím, že mám identitu Roma či adoptovaného dítěte, ale u daného člověka jsou prostě na sebe navázány.

Jestliže pochyby o identitě spouští únava či jiná frustrace, tak je naprosto scestné analyzovat a rozebírat doslovný význam těchto úvah. Ty jsou pouze průvodním jevem a spontánně vymizí, jakmile přejde frustrace, která spouští symbolické pochyby o identitě. Pochopitelně – bez ohně není kouře. Například, když dítě není unavené, když je spokojené, nemá důvod pochybovat o své identitě.

Možná znáte ten Renčínův vtip: „Představ si, Marie, že tvé písně: ‚Co já mám vlastně ze života?‘ a ‚Nemám co na sebe‘ v údolí zlidověly.“ I tento vtip ukazuje na stejný jev. Tyto věty představují sebelítost, která se též vynořuje v určitém kontextu. Jejich doslovná analýza je nesmyslná.

Laici mají sklon pomáhat těmto lidem tím, co by u malých dětí fungovalo jako prevence. Například když vidí, že holka má podlomené sebevědomí, mají sklon ji povzbuzovat a vmlouvat jí, že není hloupá, ale naopak chytrá a šikovná. Tato metoda funguje u malých dětí, které ještě nemají podlomené sebevědomí, takže díky chválení si vybudují zdravé sebepojetí. Ale u starších dětí, když už je sebevědomí podlomeno, tato metoda nefunguje. To je podobné jako v lékařství. Když je člověk zdravý, funguje studená sprcha a otužování jako prevence onemocnění, ale běda nám, pokud se pokusíme studenou sprchou léčit například horečku.

Jsem černá tlama!

Dříve, než si ukážeme, jak se dají léčit symbolické poruchy a sebenenávist, přečtěte si e-mail od náhradní matky o Zdeňce (majoritní etnikum) a Lence (Romka):

Minulý týden přišla Zdeňka s tím, že má zprávu na mobilu od nějakého Pepy, že prý chce kontakt na Lenku (romský původ), že je někde viděl na koncertě a že by se s ní chtěl setkat. Lenka z toho byla překvapená, vůbec netušila, o koho může jít, pak si několikrát volali a nakonec se domluvili, že v sobotu přijede Pepa sem.

Obě holky se tedy patřičně vyfikly, vyrazily na rande a Lenka z toho byla očividně vykořeněná a nervózní. Když se pak vrátily, viděla jsem, že je Lenka zamlklá, a když jsem se ptala Zdeňky na Pepu, prý je to „děsnej buran“ a je s ním nuda.

Zdeňka se s ním nebavila vůbec a Lenka jen ze zdvořilosti. Ukázalo se totiž, že Pepa mínil úplně jinou Lenku! :-) No co, to se přeci stává... Jenomže pak když šly holky spát a já už taky ležela, najednou slyším řev, prásknutí dveřma a Lenka se s peřinou stěhuje do obýváku. Chvilí nesrozumitelně, leč hlasitě nadávala, a pak se rozbřečela. Šla jsem k ní, co se děje, a ona, že ji Zdeňka nechápe, že ji chtěla jenom obejmout a Zdeňka ji odstrčila, že Zdeňka je pořád obletovaná kluky a o ni nikdo ani nezakopne a zase si začala nadávat do černejš tlam apod. a poslala mě pryč...

Druhý den, když jsme byly se Zdeňkou samy, řekla mi, že prý jednou Lenka v opilosti řekla, že by moc chtěla mít normální vztah a jednou dítě...

Zřetelně patrná sebenenávist se projevuje tzv. dvojitou identitou. „Když se mi daří, jsem Kubánka. Když je zle, jsem černá tlama.“ Identita funguje i jako universální výkladový rámeček: „Proč mě kluci nechťej? Proč se mi nedaří... Protože jsem černá tlama!“ Všimněme si i toho, že v tomto věku je velmi zmenšená schopnost přijmout podporu od náhradní matky. Naštěstí v tomto věku jsou děti již schopné pochopit tuto provázanost svého prožívání s pocitem méněcennosti. Jestliže tento mechanismus pochopíte vy, pak jej můžete vysvětlit a ukázat i svým dětem.

Jak se projevuje sebenenávist

Na příkladu Lenky si můžeme ilustrovat, jak se projevuje sebenenávist v praxi. Když se zeptáte člověka, jestli nenávidí nebo nemá rád sám sebe, tak podobně jako Lenka v klidu vám většinou odpoví, že ne, že se má rád až moc, že je spíše sobec. Tomu se říká, že sebenenávist je inhibovaná, utlumená. Podobně bývá inhibovaná i agrese vůči rodičům a jiným důležitým postavám. Tato agrese vůči blízkým osobám se uvolňuje jen v krajních případech, a pak se jí říká desinhibovaná čili uvolněná agrese. Utlumenou agresi můžeme tušit z chybných výkonů či projekce.

Jednou jsem se zeptal kluka v dětském domově, jaký má vztah se svou matkou. On si mou otázku přeformuloval do jiné otázky, na kterou si vzápětí odpověděl: „Myslíte, jestli mám na ni vztek, že mě strčila do děčáku? Ne, nemám na ni vztek. Kdyby mohla, tak si nás se sestrou vezme k sobě, ale nemůže...“ To je názorná ukázka utlumené agrese vůči matce. Agrese vůči matce je jakoby uskladená v jeho představě psychologa: „Psycholog si myslí, že mám na ni vztek, že mě šoupla do děčáku, ale to není pravda...“ Jenže já coby psycholog jsem se ho vůbec neptal, kdo má na koho vztek. Já jsem se ho ptal na to, jaký má s matkou vztah. Téma agrese a vzteku si do rozhovoru vsunul sám a též mi proti své vůli

ukázal, kde je má uskladené – v mentální reprezentaci psychologa či okolí, které si myslí, že musí mít na matku vztek.

Se sebenenávistí je to stejné. Člověk, stejně jako Lenka, musí být opravdu v těžké krizi, aby si přiznal, že nenávidí sebe i svůj život a že se sám sobě hnuší a začal si nadávat, třeba do černých tlam. To už je výrok o vlastní identitě. Lidé, kteří se skutečně nemají rádi, jsou většinu času přesvědčeni, že jsou egoisti a že se mají naopak rádi až přespříliš. Podobně jako u dotyčného kluka, i u nich musí být sebenenávist uložena někde mimo jejich jáství. Ale kde? Vtip je v tom, že ideální odkladiště pro sebenenávist jsou fantazijní postavy, zejména těch nejbližších lidí.

Pro člověka trpícího sebenenávistí je tedy typická představa, že ho nesnáší každý druhý člověk: Matka obrací oči sloup, kdykoli něco řekne, táta nesnáší, když se mu plete do práce, učitelům leze na nervy, ve třídě se s ním nikdo nebaví, sourozenci ho mezi sebe nevzali, všichni se na něho v autobuse mračí atd. Nejčastějšími příznaky sebenenávisti jsou černé myšlenky, katastrofická očekávání, popřípadě honící sny (kde člověka prohání kdejaká bestie).

Kostra analýzy

Chceme-li těmto lidem pomoci, pak musíme především zjistit, co spouští jejich scestné úvahy o vlastní bezcennosti. V předchozím příkladu to zjevně bylo Pepovo odmítnutí, ale jindy to tak průzračné není. Proto používám následující schéma, kde místo slova hloupá, můžeme dosadit jakýkoli sebehodnotící a sebenenávistný výrok – jsem zlá, vyšukaný bastard, černá tlama ap.

JK^{<1>}: *Kdy myslíte nejméně na to, že jste hloupá?*

Klientka: Já nevím, převážně před zkouškami.

JK: *Takže, když jiní lidé říkají: „Bojím se zkoušky,“ tak vy říkáte: „Jsem hloupá.“*

Klientka: Ale já jsem opravdu hloupá...

JK: *To teď není důležité^{<2>}. Mě by zajímalo, kdy si říkáte, že jste hloupá, a zdá se, že si to říkáte právě ve chvíli, kdy si jiní lidé říkají: „Jsem vystresovaný.“ Vaše věta „Jsem hloupá“ může totiž být jiným vyjádřením věty: „Mám strach.“ Takže je otázka, kdy si říkáte větu: „Mám strach.“ Kdy vlastně pociťujete strach, kdy se bojíte?*

Klientka: Nevím, já se nikdy ničeho nebojím^{<3>}.

JK: *To zní divně. Každý se někdy něčeho bojíme. Možná nejste schopna rozlišit mezi dvěma větami: „Jsem hloupá.“ a „Mám strach.“ Obě znamenají pro vás to samé. Ale to je zatím jen hypotéza, kterou si zatím nejsme jisti^{<4>}. Tak to alespoň pozorujte do příštího týdne.*

Tato konverzace v realitě samozřejmě trvá mnohem déle. Toto jsou jen hlavní body, které si ještě jednou projdeme.

<1> Již první otázka je pro klientku nezvyklá. Ptá se na to, nad čím se nikdy nezamyslela, totiž na okolnosti, které spouští tyto úvahy.

<2> V tomto momentu je důležité nedat se zatáhnout do nekonečných debat na téma, zda je chytrá nebo hloupá. Měl jsem klientku, které jsem podle Ravenova inteligenčního testu naměřil IQ na hranici geniality, okolo 130. I přes tuto nespornou inteligenci ji nemohly výsledky testů přesvědčit, že není hloupá. Důvod je to, co jsme viděli i v této konverzaci. Ona si nedá slovo „hloupost“ vymluvit, protože jím označuje svůj naprosto zřetelný zážitek – ten, který my označujeme za strach.

<3> Z reakce klientky vidíme, že ona sice umí sice slovo „strach“ vyslovit. Přibližně rozumí, co tím druzí lidé asi označují, ale považuje to za slabost a nedokáže jím označit žádný ze svých prožitků. Je to podobné, jako když normálním lidem řekneme nějaký psychiatrický termín, například zvýšená bdělost (hypervigilance). Slovům rozumíme, ale většina lidí nedokáže toto slovo spojit s vlastním prožitkem, i když obecně to není vzácný jev. Podobně jako tato klientka nedokáže pojmenovat strach, tak najdeme lidi, kteří nevědí nejen, co je to úzkost, žárlivost či únava, ale též překvapivě například ani sexuální vzrušení.

<4> Při těchto analýzách posouváme klienta do oblastí, kde nikdy nebyl, a ptáme se ho na souvislosti, kterým nikdy nevěnoval pozornost. Tyto souvislosti nejsou uloženy do dlouhodobé paměti, a proto je klientka není schopna v paměti najít. Dávám jí tedy úkol – pozorovat a všimát si těchto časových a kontextových souvislostí. Jestliže se vždy bude vyskytovat úvaha „jsem hloupá“ v kontextu, kde jiní lidé pocítují strach, sama uvidí, že v těchto chvílích je lepší si říci „mám strach“ než „jsem hloupá“. Úkolem psychoterapie je zkrátka naučit ji význam jednoho staronového slova.

• Pasivní nerasismus

Jestliže dítě s námi nesdílí stejnou identitu, tzn. má jinou rasu, národnostní původ, rodinný původ či zdravotní postižení, jsou přirozenou reakcí rodičů na tuto odlišnou identitu výroky: „Nám nevádí, že jeho rodiče brali drogy. Nám nevádí, že je napůl cikán, Vietnamec, Ukrajinec. Nám nevádí, že špatně vidí...“ To však není aktivní akceptace odlišné identity, ale pouze pasivní. Tato pasivní akceptace odlišné identity je navíc ten lepší případ, v horších případech dokonce nacházíme zatajování, popírání či dokonce napadání této odlišné identity.

Češi se nepovažují za rasisty, i když jejich chování je rasově specifické – k jednotlivým rasám se chovají jinak. Pasivní nerasismus je možná dostatečný v občanském styku, ale v NRP je to málo. Náhradní rodiče musejí odlišnou identitu dětí aktivně budovat, což předpokládá i aktivní zájem o jiný svět těchto lidí.

Bohužel ani tato pasivní nezaujatost nestačí. Důvod je zřejmý. Dítě si musí aktivně vybudovat identitu Roma, Ukrajince, dítěte alkoholika či sluchově postiženého. Pokud chceme, aby se dítě naučilo dobře matematiku, tak nestačí přístup rodičů: „Nám nevádí, když bude umět matematiku.“ Naopak, rodiče musí dítěti aktivně pomáhat zvládnout látku základní školy. Stejně tak musí aktivně dítěti pomoci vybudovat si identitu Roma. V případě matematiky to znamená oprášit znalosti ze střední školy. V případě romské identity to znamená, že rodiče se musejí seznámit s historií Romů, vzít dítě občas do muzea Romské kultury v Brně, udělat si výlet na Ukrajinu či sledovat dokumentární filmy, výstavy o Vietnamu, studovat knihy o alkoholících ap.

Taky je žádoucí se seznámit s kultivovanými reprezentanty těchto etnik, kteří fungují jako vzory pro nápodobu. Dítě okolo adolescence má pak možnost volby: Ve svém životě mohou být jako tiito Romové, kterých se všichni štítí a dělají si z nich legraci, nebo jako tiito rodinní známí, kteří jsou také Romové, ale přesto jsou úspěšní podle obecně uznávaných kritérií – právníci, rozhlasoví hlasatelé, novináři, herci, muzikanti, manažeři ap. Jestliže jsou rodiče pasivně nerasističtí, zanechávají děti naprosto osamocené v tomto obtížném procesu hledání identity a bez jakékoli pomoci. Kdo by se pak divil, že mnohé děti tento náročný úkol nezvládnou?

Mít připravené odpovědi na otázky týkající se identity

Vychovávají-li rodiče dítě odlišné identity, je užitečné, aby se studiem a přemýšlením připravili na všechny možné otázky, které dítě může přinést. Například jestliže rodiče dítěte byli alkoholici, dítě si musí vytvořit identitu „jsem dítě alkoholiků“. To okamžitě generuje tisíce otázek: „Jak to udělat, abych sám nebyl alkoholikem? Jak poznat, zda sám nemám sklony k alkoholismu? Nestanu se alkoholikem, když se opiji na maturitním večírku? Jak to udělat, aby si nevybral za partnera alkoholika?“ To je nekonečný řetěz otázek. Zde je opravdu třeba, aby se náhradní rodiče seznámili se světem alkoholiků. Aby měli odpověď na tyto základní otázky.

Například, aby mohli dítěti říci hlavní preventivní zásadu u konzumace alkoholu: Nikdy nepít na žal! Nejvíce vytváří závislost, když se člověk chce propít ze špatné nálady do dobré. Naopak je relativně neškodné, když se z dobré nálady pije do ještě lepší. Tato zásada je užitečná, ale přesto je to málo. Pokud dítě mělo rodiče alkoholiky, musejí náhradní rodiče vědět o alkoholismu mnohem víc. V případě ukrajinského původu, zase musejí znát historii Ukrajiny atd.

Možná není zbytečné zdůraznit, že dětem je třeba vždy říkat pravdu. Možná zjednodušenou pravdu, ale přesto pravdu. Je k neuvěření, co děti někdy slyšívají (z dopisu pěstounky):

Hned jak přišla Lenka z děčáku [6 let, pozn. JK], koukala udiveně na dospělé cikány, které běžně potkávala na ulici. Pamatuju si, jak se mě ptala, jak to, že jsou „hnědý“ když už jsou velkí. V domově jí prý teta říkala, že až vyroste, že se jí kůže napne a bude světlá!!!

Velké problémy pak přinesla škola. Třídní schůzky znamenaly pro mě veliké trauma. Vzpomínám, jak první věta učitelky byla: „Je hrozně divoká...“ Jindy zase: „Jednou Vás zabije...“ Na evangelické škole v B. jí dokonce jedna učitelka řekla, že její předek byl asi z pralesa.

Spolužáci ze třídy ji měli celkem rádi, ale od starších pubertáků si často musela vyslechnout různé nadávky a narážky. To pak chtěla, abych s ní chodila ráno do školy a vedla ji přes hřiště za ruku, aby ti posměváčci viděli, že má bílou mámu (= tím pádem je trochu něco lepšího než cigoška!).

Cítila jsem často velké nepochopení, lítost a vztek, a tak jsem se jí snažila všemožně zastávat s vědomím, jak to má těžké. Nevím ale, jestli to někdy nepřehnal a nebylo tak trochu rozmazlování. Ona totiž opravdu byla občas obtížně vychovatelná, i když v jádru velice dobrosrdečná. Chápu, že šla často mnohým na nervy, každopádně ale za to až tak moc nemohla.

Málokdo to chápe, většinou všichni zjednodušují – cigáni holt takoví jsou!

Nakonec je to tak, že Lenka odmítá fakt, že je cikánka. Nahrávají jí k tomu někteří kamarádi, kteří jí tvrdí, že jako cikánka nevypadá. Sice jsem jí

řekla, že po mámě jistě Romka je, ale vnutit jí to nemůžu a ona to stále vytrvale odmítá. O cikánech mluví jako o TĚCH cigoších, kteří se jí naprosto netýkají, a dokonce je schopna o nich mluvit i dost hanlivě!

Když tenkrát přišla z děčáku, bylo to na konci totáče, pracovali u nás v textilce Kubánci. Jely jsme s Lenkou jednou autobusem k babičce a oni přistupovali. Byli velice hluční, a když si všimli Lenky, hned šli k ní, mluvili na ni, smáli se a Lenka byla v sedmém nebi. Ona si už na to moc nepamatuje, zná to jenom z mého vyprávění. O biologickém otci Lenky nic nevíme, ale ona si prostě vzala do hlavy, že je to Kubánek. Říká, že to tak cítí, že romský folklór, písně a tance jí připadají takové „sprosté“, naopak španělské a latinskoamerické rytmy jsou jí hodně blízké. Takže je přesvědčena, že má předky „za mořem“. Cokoli je v televizi nebo v novinách a časopisech o Kubě ji neobyčejně zajímá, potažmo též Španělsko...

No, já si tak trochu myslím, že u ní to je „radši Kubánek, než nedej Bože cikán!“...

Je zřejmé, že milosrdné lži nefungují ani při dobré vůli („kůže se napne a bude bílá“). U všech popisovaných případů se nejedná o „zlou vůli“ vychovatele a učitele, ale zřejmě jen faktickou neschopnost pracovat s Lenčinou povahou a bezradnost, jak reagovat na její romskou identitu. U Lenky samé pak navíc vidíme popíranou dvojitou identitu (Kubánka nebo Romka), které se ale dalo vhodným přístupem předejít.

Připravit dítě na útoky a na nespravedlivý svět

Dítě musí být aktivně připravováno na to, že když půjde na diskotéku s kamarády, kteří se za ně zaručí, bude vše ok. Když však půjde samo, vyhodí ho. Když zavolá do firmy, řeknou mu, že místo je stále volné. Jakmile se osobně dostaví a za dvacet minut ve firmě uvidí jeho snědou kůži, najednou bude to místo obsazené...

Jestliže v Čechách se 75 % lidí rozhoduje podle rasových kritérií, není možno na tento fakt děti aktivně nepřipravovat. Nejlepší doporučení, které pro náhradní rodiče mám, je vzor v disidentských rodinách za dob bolševika. Tyto rodiny a jejich děti ve školách byly utlačovány a diskriminovány velmi podobným způsobem, jako jsou občas i dnes děti z NRP. Byly označovány za reakční živly, ostudu společnosti ap. Přes tuto diskriminaci a zjevnou nespravedlnost si zpravidla tyto děti dokázaly vybudovat pevnou a zdravou identitu. Jak to dělaly? Disidenti aktivně připravovali děti na všechny možné ústrky, kterých se jim může dostat. Vzpomínám si, že jsem se na gymnáziu učil, jak mám vypovídat při policejním výslechu, jak se chovat při policejní prohlídce ap. Dítě „reakčních živlů“ za bolševika mělo jasnou představu – my jsme dobří, ale oni jsou zlí, ať si říkají, co chtějí, i když na nás hází špinu. Takové dítě vyšlo z rodiny připraveno bojovat za lepší svět. Taková příprava „bojovníka za lepší

svět“ je jedním z nejlepších způsobů, jak dítě očkovat proti problémům s identitou.

Na tuto nespravedlivou společnost musí být připraveny nejen děti, ale především rodiče. Je až neuvěřitelné, jaké experimenty se ještě dnes dělají s dětmi. V jedné zprávě OSPOD jsem se dočetl: „Pěstounka dala Filipa po týdnu do školy, aby zjistila, jak na jeho romství budou reagovat děti na vesnici. Pak od pěstounství odstoupila...“ Takové mrzačení dětí je ukázkou nejen ubohé úrovně pěstounů a jejich nedostatečné přípravy, ale bohužel i absence profesionálního vedení ze strany úřadů. Na každém přípravném kurzu by se přeci budoucí pěstouni měli připravit na to, jak se vychovávají děti odlišného etnika v rasistickém prostředí.

Konexe a vzdělání – funkční cesty skrze rasistickou společnost

Na děti v NRP se kladou obecně větší požadavky než na běžnou populaci. Začíná to již od adoptivních rodičů, kteří jdou do riskantního podniku, a tak podvědomě čekají vyšší zisky či kompenzaci dlouhodobé neplodnosti. Ve škole, když se objeví například krádež, tak se apriori jde za tím snědým. V práci je to stejné.

Jedna romská rodina má dospělou dceru, která vystudovala střední zdravotní školu a hledala si místo jako zdravotní sestra na jedné z poliklinik na plzeňském sídlišti. Úřednice, která vyřizovala přijetí dcery do zaměstnaneckého poměru, se jí zeptala, kde bydlí. Dcera popravdě odpověděla, že bydlí na ubytovně a maminka že bydlí na Placu.

Úřednice – zaměstnankyně polikliniky – odmítla přijmout romskou zdravotní sestru s odůvodněním, že pokud by tam nastoupila, mohli by na jejich polikliniku začít docházet Romové z Placu. A to není žádoucí.

A tak naše romská zdravotní sestra skončila jako dělnice v Panasonicu. (Pape 2007)

Nerovný přístup je špatný a bezpochyby uděláme vše proto, abychom ho minimalizovali. Nyní se však bavíme o tom, jak máme připravovat děti na život, ve kterém před touto nespravedlností neuniknou a jistě se s ní setkají. Byla by chyba před tím zavírat oči, protože to znamená, že dítě do života vejde nepřipraveno. Opět máme analogii v minulosti, kdy dětem komunistů prošel kdejaký kriminální akt a děti věřících či disidentů byli vyhozeni ze školy za mnohem menší prohřešky. Přesto ve většině případů si dokázali vybudovat pevnou identitu.

Ze zlatých dob disentu platí i následující doporučení. Mnohdy není možno jít jinou cestou než cestou známostí. Jestliže dítě ve firmě diskriminačně vyhodí, je sice možno se s nimi do krve soudit, ale výsledek je stejně jalový. Naproti tomu, pokud se za něj zaručí nějaký známý, může ve stejné firmě pracovat bez problémů. Například pokud se zmíněná holka osvědčí v Panasonicu, může svými styky prokopat cestu jiným, také neprávem diskriminovaným kolegům, kteří mohou být firmě k užítku.

Jiným vzorem k nápodobě jsou Židé, kteří též byli podrobni mnohým ústrkům. Ti kladou veliký důraz na vzdělání. Jeden rabínský výrok říká: „Kdo syna nenaučí řemeslu, naučí ho loupežnictví.“ (bQid 30 b) Vzdělání je užitečné, i když je člověk dělníkem v Panasonicu, protože každý zaměstnavatel potřebuje schopné zaměstnance. Každá škola je zdrojem mnoha konexí, jazyky otevírají cestu do vstřícnější ciziny a navíc vysokoškolské prostředí je méně rasistické.

Praktická doporučení: Jak připravit dítě s odlišnou identitou na život ve společnosti

- Seznámit se a budovat s dítětem jeho odlišnou identitu.
- Připravit se na všetečné otázky dítěte ohledně světa, ze kterého pochází.
- Mluvit vždy pravdu, i když může být s ohledem na věk dítěte poněkud zjednodušená.
- Připravovat dítě na nespravedlivý svět a zároveň mu ukazovat způsoby, jak se v něm dá úspěšně přežít.
- Nebát se využívat známostí a konexí, které jim mohou pomoci v životě.
- Podporovat vzdělání své i svých dětí, coby klíče k řešení mnoha problémů.

• Mentální reprezentace (fantazijní postavy) biologických rodičů

Součástí identity dítěte je i vytvoření obrazu biologických rodičů. Tomu procesu musejí náhradní rodiče bezpodmínečně rozumět. Tento obraz se v psychologii nazývá mentální reprezentace, protože v mysli zastupuje, reprezentuje biologické rodiče v době, kdy nejsou fyzicky přítomní.

Každý obraz neznámého si vytváříme z něčeho, co dobře známe. Například, když si máme představit Maršana, tak si vezmeme človíčka, kterého přetřeme na zeleno, dáme mu tykadla a necháme ho pítat – koláž člověka, rostliny a ptáčka či počítače. Podobně děti v NRP si představují biologické rodiče tak, že si vezmou náhradní rodiče a trochu si je poupraví. Na rozdíl od Maršanů jsou tyto úpravy více promyšlené.

Lidé mají sklon vysvětlovat přítomné dění z velkých událostí v minulosti a z jím (povrchně) známých vědeckých teorií bez ohledu na to, jestli je to logické nebo ne. Fakt přijetí dítěte a jeho odlišných genů je tak nápadný, že není možno, aby rodiče i děti z něho nevysvětlovali každý neúspěch a nepříjemnost. Díky tomu zkratovitěmu uvažování dochází k idealizaci biologických rodičů: „Kdyby toto byli moji biologičtí rodiče, nedošlo by k této hádce.“ A objevuje se následující rovnice.

Symbolická rovnice NRP a paradox fantazijních rodičů

Neznámí biologičtí rodiče = známí náhradní rodiče + idealizace

Čím má dítě lepší zkušenost s náhradními rodiči, tím lepší si představuje i biologické rodiče. Děti nejsou schopny si představit „špatný charakter, patologickou osobnost“. S pobytem u náhradních rodičů minulost zapominají, a ta se symbolizuje a ochuzuje o detaily.

Čím má dítě horší zkušenost s náhradními rodiči, tím lepší si představuje biologické rodiče. Když dítě něco trápí, spontánně si vybaví své náhradní rodiče, kteří uspokojují většinu jeho potřeb. Když mu nemohou nebo nechtějí pomoci, tak jej napadne: „Proč mi nemohou či nechtějí pomoci? Protože to nejsou moji biologičtí rodiče. Ti by mi určitě pomohli.“ Takže čím horší se dítěti jeví náhradní rodiče, tím více si idealizuje biologické.

Náhradní rodiče tento paradox pociťují a mají sklon s ním bojovat tak, že biologické rodiče očeňují. Vzniká tak pnutí mezi náhradními a biologickými rodiči.

S biologickými rodiči nesoupeříme!

Z této rovnice názorně vyplývá, že náhradní rodiče nemohou nikdy vyhrát svůj případný boj s biologickými rodiči. Je to patová situace, protože dítě uvažuje stylem: „Vše, co mi dávají náhradní rodiče, bych u biologických měl také a ještě něco navíc. Toto prostě moji rodiče nejsou!“ Podobně u neplodných rodičů vzniká

symetrická iluze: „Moje vlastní děti by byly stejně dobré jako toto osvojené a ještě o něco lepší, protože by se mnou sdílely moje geny. Byla by to moje krev!“

Je zbytečné dokola opakovat, že tyto iluze jsou zcela klamné, ale je třeba s nimi počítat, protože lidé jim popřejí sluchu právě v těch nejtěžších chvílích, kdy se propadají do zoufalosti. Neprospěje před nimi zavírat oči, ale naopak je třeba vymyslet mechanismy, které kompenzují jejich negativní vliv.

Pěstounské děti navíc zažívají i toto (perlička ze spisu): „Po jedné návštěvě u pěstounky byly děti propuštěny na týden k nim domů. Po čtyřech dnech se od pěstounky vrací do Klokánku s tím, že Milan se chová hrubě, vypráví o mamince...“ Tady vidíme, jak nedostatečná je příprava a jaký je nedostatek dobrých pěstounů. Na přípravných kurzech se tato matka dozvěděla, že přijetí dítěte do rodiny může vyvolat poruchy přizpůsobení. Ty mohou trvat až šest měsíců, tedy během týdne se nedá nic poznat. Za týden samozřejmě nepřekonal poruchy přizpůsobení ani matka, natož Milan.

I když prvořadou touhou náhradních rodičů je péče o děti, přesto je třeba jim připomínat, že s dítětem přijímají jeho minulost, a tedy do značné míry i biologické rodiče. Když si bereme partnera, tak si též „bereme“ jeho rodiče a zvyklosti, které si přináší ze své rodiny. Musíme si najít vztah k tchánovi i tchýni. Hledáme způsoby, jak s nimi vyjít. I když dítě adoptujeme, a tím spíš, když je přijímáme do pěstounské péče, musíme být připraveni na kontakt s biologickými rodiči. Ten kontakt se může odehrávat pouze v mysli dítěte, jako v uvedeném případě – dítě bude o svých rodičích hovořit, nebo je bude ovlivňovat vzpomínka na ně. Ale považují za užitečné, když se náhradní rodiče připraví na to, že mohou v horším případě tak trochu fungovat jako sociální pracovníci biologických rodičů – stejně jako v těžkých chvílích pečujeme o rodiče našich partnerů.

Jestliže je těžké si od tchána s tchýní udržet zdravý odstup, dvojnásob to platí pro pěstouny a biologické rodiče dítěte. Biologické rodiče je třeba si zároveň držet od těla, aby se nám nenastěhovali do bytu, ale též s nimi umět komunikovat a tolerantně snášet všemožné problémy, které je provázejí – pozdní příchody, neplnění slibů, trvalý nedostatek peněz a nesplácení půjček. Existuje řada metod, jak tuto vzdálenost optimálně udržovat. Zde jen zdůrazněme, že to není samozřejmost, ale skutečné umění schopných pěstounů.

Oidipovský komplex v NRP

V psychologii existuje řada termínů, které označují podobné nebo příbuzné jevy. Například s pandemií rozvodů vzniká jev označovaný za syndrom odcizeného rodiče. To je vlastně taková modernější verze starého Freudova termínu – známého oidipovského komplexu. Díky nepřítelství či rozbrojům mezi rodiči se dítě musí rozhodnout, na čí stranu se přidá – na stranu otce, nebo naopak na stranu matky. Tato volba dítěti říká: „Můžeš mít rádo mámu

nebo tátů, ale ne oba zároveň. Když máš rádo otce, ubližuješ matce, a matce uděláš největší radost tím, že pomluvíš otce.“ Nutnost přiklonit se k jednomu a zavrhnout druhého včetně jeho světa a hodnot provází i Oidipovský konflikt. Chceli Oidipus milovat matku, musí zabít otce. Chceli obnovit svůj vztah k otci, musí zapudit matku. Následně se i sám zmrzačí – probodne si oči. To je krásná ukáзка, k jaké sebedestrukci vede podobné nepřátelství mezi rodiči.

V oblasti NRP máme ale specifickou formu oidipovského komplexu či syndromu zavrženého rodiče, která nevzniká nepřátelstvím mezi matkou a otcem, ale nepřátelstvím mezi biologickými a náhradními rodiči. To je často živeno právě náhradními rodiči, protože ti se cítí být v nevýhodě vůči biologickým rodičům. Důvodem je výše zmíněná rovnice. Z té totiž vyplývá, že náhradní rodiče se cítí méněcenně vůči biologickým rodičům a pocit ohrožení vyvolává potřebu soupeření. Stejně jako rozvádějící se páry soupeří o lásku dětí, touží náhradní rodiče, aby dítě zavrhlo biologické rodiče a za své rodiče považovalo je. Jenže dítě si vytváří obraz biologických rodičů podle zkušenosti s náhradními rodiči. Tedy když náhradní rodiče zaútočí na biologické rodiče, tak aniž to ví, v očích dětí zhanobí i obraz sebe sama. Znamená to, že když útočíme na biologické rodiče, ublížíme tím dítěti.

Tato tendence vzniká zcela přirozeně, ale přesto ji musíme brzdit, protože nevede k zamýšlenému cíli. Děti (vlastní i náhradní) musíme vést k principiální úctě vůči oběma rodičům – náhradním i biologickým. Tato úcta k životu rodičů se stává branou ke zdravé úctě k sobě samému v dospělosti i ve stáří, a to i přesto, že stejně jako naši rodiče děláme a budeme dělat chyby a v mnoha situacích selžeme.

Když náhradní rodiče vychovávají děti k nenávisti vůči biologickým rodičům, vytvářejí bezděky tandem s biologickými rodiči. Když je doma pohoda, jsou děti identifikovány s nimi, ale když se nepohodnou, přeskočí děti rázem do náruče biologických rodičů – ať fyzicky, nebo jen ve fantazii. Například začnou snít, jaké by to bylo, kdyby se vrátili k biologickým rodičům, jestli by se tam neměly lépe, jestli by je tam neměli raději?

Útočit na biologické rodiče není účinná obrana náhradních rodičů. Nekritizuje se, že byli špatní, zlí a že dítěti ubližovali. Ale naopak – srovnajte svůj obraz s jejich. Představte si holku, která vyčítá, že jí rodiče nechťejí pustit tam či jinam:

Zcela chybná je konfrontační argumentace: „No jasně. Tvoje máma by tě pustila. No a kde je ta tvoje máma? Nestarala se o tebe do teď, proč by se měla o tebe starat nyní? Ona by tě možná pustila, ale já nejsem čůza jako ona, já tě tam nepustím!“ Přesně tento konfrontující druh argumentace vytváří zidealizovanou biologickou matku. Debata se pak svrhává do hádky, kdo je vlastně ten špatný a jaká ve skutečnosti byla biologická matka. Tento rozpor mezi rodiči nebudujte. Účinnější je takováhle debata:

„Podívej se kolem sebe na naše rodinné známé. Tvoje máma by byla buď

podobná mě, nebo tetě Janě, možná Mirce, možná Jarmile. Tak si je obejdi a zeptej se jich, jestli by tě pustili se skoro neznámým klukem stopem do Dánska na technoparty. Proč si myslíš, že by ti tvoje biologická máma řekla něco úplně jiného? Tvoje máma přece není Marťan. I ta by o tebe měla strach.“ Holka odpoví: „Moje máma je hodná, ale ty jsi zlá!“ „Hele, jestliže se o nějaký dítě staráš třináct let, tak je každá máma šílená strachy, že se mu něco stane. Každá! Jestliže o své mámě říkáš, že by tě pustila, tak z ní děláš nezodpovědnou pipinu. Pokud je to normální máma, tak by měla o tebe taky strach.“

Tato argumentace totiž vůbec nevyužívá konfrontace mezi biologickou a náhradní matkou, ale naopak opírá se o zmíněný fakt, že dítě si nedokáže představit člověka naprosto odlišného od známých lidí. Obraz biologické matky se vytváří podle náhradní matky a jiných dospělých. Dítě si sice může představit maminku, která jí všechno dovolí, ale srovnáním s rodinnými známými si též uvědomí, že je to jen fantazijní produkt a že opravdu nezná žádnou dospělou, reálnou matku, která by byla odvázaná, když její dcera chce na technoparty.

Problém podobné argumentace je především v tom, že mnoha rodičům není přirozená. Nejprve si tedy musí uvědomit, jak mají sklon přirozeně argumentovat. Pokud je tento sklon nevhodný, je užitečné nejprve ve fantazii si představit a nacvičit odlišnou argumentaci.

Praktická doporučení: Jak vycházet s biologickými rodiči

- Akceptujeme fakt, že dítě své biologické rodiče idealizuje.
- Téma biologických rodičů nesmí být tabu a náhradní rodiče musí umět o nich bez problémů hovořit.
- S biologickými rodiči nesoupeříme a neočerňujeme je.
- Děti vedeme k úctě k biologickým i náhradním rodičům.
- Biologické rodiče před dětmi nekritizujeme, ale spíše se opíráme o fakt, že dítě si vytváří jejich obraz podle nás: „Viš, tvoje máma se podobá buď mě, nebo tetě Maře, nebo Jarce. Proč si myslíš, že by ti to či ono dovolila?“

• Neovladatelné chování, vina a sebepojetí

Děti v NRP díky svým traumatickým zážitkům z ústavů či biologické rodiny mají více oblastí, kde své chování neovládají (krádeže, zuřivé scény ap.). Například protože nejsou schopny se opřít o lidi, fixují se na neživé objekty a křečovitě lpí na věcech. S tím souvisí například impulsivní krádeže.

Neovladatelné chování je vždy zdrojem bezpočtu výtek od náhradních rodičů, kteří intuitivně očekávají, že právě jejich výtky zastaví nežádoucí chování dítěte. To bývá bohužel často omyl. Výsledkem výtek není změna chování dítěte, ale pouze jeho podlomené sebevědomí a pocit nepřekonatelné osobní špatnosti.

Nezpracovaná vina a impulzivita

Sebenenávist v podobě výroku: „Nenávidím se,“ je výsledek abstrakce a dlouhé řady životních zklamání. Ale dříve, než dojde k této abstrakci a shrnutí do jedné věty, nalezneme ji nejprve jako řadu vzpomínek na události, kdy lidi dané dítě neměli rádi kritizovali je. Avšak pozor, tyto lidi nemusí být reální. To se týká i fantazijních postav, třeba při nezpracované vině.

Dítě ukradne sousedovi nějakou věc a prodá ji v zastavárně. Soused samozřejmě neví, že to ukradlo toto dítě, a dál se s ním vstřícně baví. Jenže v hlavě dítěte je fantazijní postava souseda a ta ví vše. Najednou dítě pocituje od souseda odstup. Jako by ho neměl rád. Proč? Protože pocituje výčitky svědomí, které se projevují jako sebenenávist: „Kdyby věděl, že jsem mu to ukradl já, nenáviděl by mě. Stejně jako bych já měl vztek na každého, kdo by mi něco takového udělal.“ Samozřejmě soused existuje dvojmo. Jednou jako reálný člověk a podruhé jako fantazijní postavka, která se na dítě zlobí. Tato fantazijní postava existuje pouze v mysli dítěte a zjevuje se mu vždy, když si na něj dítě vzpomene, nebo když se mu stýská.

Nezpracovaná vina je průvodní jev mnoha dětí v NRP, zejména těch impulzivních. Impulzivní dítě totiž mívá období, kdy nemá své chování pod kontrolou a v té chvíli často udělá něco, za co se stydí – něco ukradne, rozbije či někoho urazí. Protože se jedná o neovladatelné impulsivní chování, nemá dítě tendenci je spojovat se svou identitou. Má pocit, jako by to udělal někdo jiný v něm. Z toho vcelku logicky plyne, že nemá tendenci se za tyto impulzivní činy ani omlouvat a chová se po nich, jako by se nic nestalo. Tento sklon ovšem nemá okolí, které si tyto události dobře pamatuje.

Podobně jako sebenenávist je i nezpracovaná vina uložena ve vzpomínkách na konkrétní události a lidi. Stejně tak se vina neodvozuje od nějakého abstraktního filosofického či náboženského systému, ale primárně od emocí blízkého člověka. Jestliže udělám něco, co druhého bolí, tak jeho bolest se stává mojí bolestí. Nezpracovaná vina se projevuje jako polemiky s těmito vzpomínkami. Stejně jako dárek nám připomíná blízkého člověka a jeho pozitivní emoce k nám, tak

ukradená věc dítěti připomíná smutek druhého člověka, který způsobilo, a s tím související psychickou vzdálenost a odcizení.

S pocity viny je třeba zacházet velmi obezřetně. Rodiče jsou zpravidla rádi, že dítě hryže svědomí, když něco provedlo. Intuitivně od těchto pocitů očekávají, že budou mít preventivní účinek a dítě to v budoucnu neprovede znovu. Pozor toto neplatí automaticky a vždy. Pocity viny fungují jedině na základě kontrastu – dítě, které má zdravé sebevědomí a je po většinu času chváleno, najednou je káráno. To je černá labuť uprostřed bílého stáda. Proto dítě má sklon změnit své chování a navrátit se k pozitivnímu sebehodnocení. Pokud naopak má o sobě trvale špatné mínění a trpí sebenenávistí, nemají pocity viny žádný užitek. To jen usedla další černá vrána uprostřed hejna jiných černých. V takových případech fungují úzkosti provázané s pocity viny jako výše zmíněné komplexy méněcennosti a vůbec nemají vliv na změnu chování dítěte. Podobně si dítě může do nekonečna opakovat, že je hloupé, a každý špatný prožitek interpretovat jako svou vinu či špatnost. Excesy jsou pak jedinou cestou, jak se z těchto černých myšlenek dostat. Jsou to jediné chvíle v životě, kdy se necítí mizerně.

Tento poměr mezi pozitivním a negativním hodnocením, chválami a káráním musí rodiče neustále udržovat v poměru 9:1, ať je dítě jakékoli. Právě tento poměr jim umožňuje, aby fungoval zmíněný zákon kontrastu. Jestliže rodiče mají pocit, že není co pochválit, je chyba na jejich straně. Vždy se dá něco najít: To máš hezké boty! To bylo fajn společné odpoledne atd. Užitečný je příklad lidí, kteří ochruli po autohavárii. Těm ukazujeme, že i když nemohou ovládat končetiny, mohou ovládat obličej a jazyk, dech a jiné funkce. Samozřejmě není to moc, ale přesto tyto zbytkové schopnosti tvoří základ jejich nové identity, kterou mohou dál rozvíjet. S dětmi v NRP, kterým toho osud také moc nenadělil, je to stejné. Jejich pozitivní identitu vytváříme z toho, co je k dispozici, ne z našich představ a očekávání, co by dítě v jejich věku mělo umět a jak by se mělo chovat.

Minulou sobotu měla se svou kapelou koncert na romském festivalu. Před koncertem jsem si všimla, že Lenka postává v hloučku s kapelou v družné zábavě a v ruce má placatku rumu (cca 2dcl), ze které (sama!) popíjí. Když se mi podařilo k ní dostat, měla už víc jak 3/4 vypito. Hned jsem ji zabavila zbytek a dala k sobě do báglu, ale Lenka byla už hodně rozparáděná a všechno vyvrcholilo, když se objevila na jevišti.

Slavnost se konala venku, byla tam asi stovka lidí, převážně Romů i s celými rodinami, včetně malých dětí. Všichni svátečně oblečení, žádný nebyl opilý. Pod pódiem byl taneční parket, na kterém poskakovaly romské dětičky.

Kapela, se kterou Lenka zpívá, nehraje romskou hudbu, spíš latinu. Kluci začali hrát a Lenka exhibovat. Dětičky na parketu dál vesele poskakovaly, ale jejich rodiče a ostatní seděli u dřevěných stolků a poklidně popíjeli pivo. Žádné nadšení, žádný potlesk, na který je Lenka na svých vystoupeních zvyklá. To ji očividně štvalo, a jak už byla v neskutečné ráži (připomínala tak šilence), začala řvát do

mikrofonu hlášky: „Tak už konečně zvedněte ty svý černý prdelky! Dyť ty vaše černý prdelky jsou jen k tomu, abyste s nima kroutili! My cigánsky nehrajem, já cigánsky neumím, jsem z Kuby a moje máma je čistá árijská rasa!!!“ – to řvala a já myslela, že se propadnu hanbou.

Kupodivu nikdo hlasitě neprotestoval. Kapela hrála automaticky s kamennými tvářemi a Lenka jela dál. Z mikrofonu se ozvalo: Komu se to nelíbí, ať jde domů! Jste publikum na tři věci: NA HOVNO!!!

To už jsem psychicky nezvládla, vzala psa a šla rychle pryč. Za mnou odcházely nějaké holky a za zády jsem slyšela: „Mně se to líbilo, ale nechápu, proč byla tak sprostá?“

Celou cestu se mi honily hlavou otázky, proč se to stalo. Myslím, že s čistým svědomím můžu říct, že ode mě nikdy neslyšela ani náznak něčeho, co by mohlo připomínat rasismus. Ani od nikoho jiného z mé rodiny nebo mých přátel. Naopak. V době, kdy ke mně přišla, jsem často navštěvovala jednu Romku, jmenovala se Josefína. Žila sama s dvěma dětmi a pracovala v kravíně. Protože chodila na ranní směny časně ráno, vodila jsem jí dítě do školky (ještě než jsem měla Lenku). Pak se znovu vdala a odstěhovala, ale Lenka dosud o ní mluví jako o tetě Josefíně. Nikdy jsem jí nebránila hrát si s romskými dětmi, měla i nějaké spolužáky. Ted od září by měla v taneční škole pomáhat učit romské děti sambu... Prostě to nechápu. Jedna věc je ale jistá: hlavní příčina je v chlastu.

Když se vrátila domů, byla jsem už v posteli. Přišla ke mně a ptala se, jestli si taky myslím, že tam ty lidi urazila. Odpověděla jsem, že samozřejmě ano.

V neděli ráno mezi zvracením a nadáváním, že se může na všechny vys..., ona nikomu nic neudělala a kluci z kapely s ní nemluví. Uvařila jsem jí kafe s citronem s tím, že si promluvíme později, a odešla jsem na mši. Po návratu z kostela se mě hned ptala, kdy že si promluvíme. Řekla jsem jí tedy, že je smutný, jestliže její pěvecké výkony závisí na flašce rumu, a že to byla zásadní chyba. Pak jsem se jí ptala, co si myslí, jak by na to koukala její biologická maminka, sestra nebo bratr, kdyby tam seděli. A co by si asi řekli o mně, jak jsem ji vychovala. Pak jsem něco řekla, jakože má každý právo, aby se mu líbilo to, co se mu líbí, a tancoval, kdy se mu chtělo. Neboli každý člověk je přece svobodný a může se svobodně rozhodovat.

Ona se mi pak vrhla kolem krku, tak jsme dlouho stály, pevně se držely a brečely. Řekla mi, že je jí to moc líto, že úmyslně nechtěla nikoho urazit...

Problém těchto excesů je v tom, že se konzervují v mysli, a občas, zvláště, když je dítěti smutno, tak se mu tyto vzpomínky vracejí, a místo podpory se zjevují postavičky lidí z festivalu, mámy, kluků z kapely, kteří jí vyčítají toto neovladatelné chování.

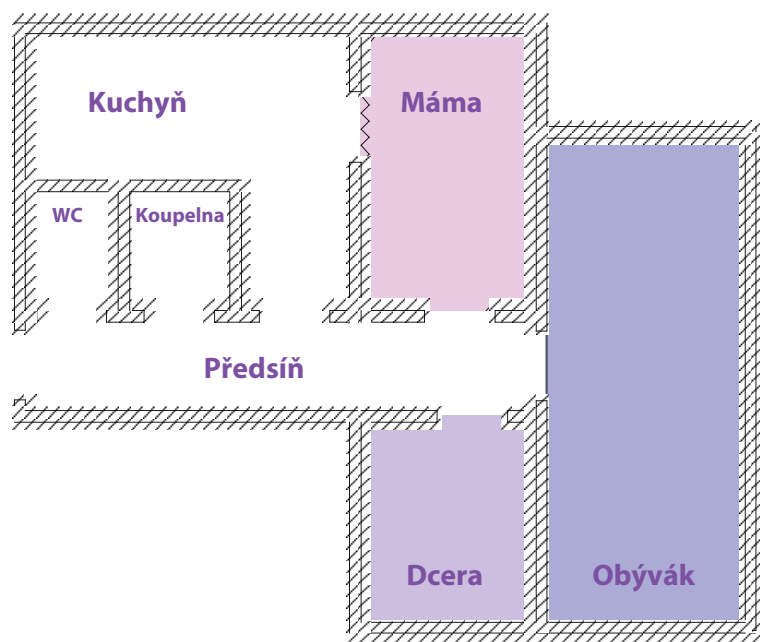
Matka se mýlí, když říká: „Jedna věc je ale jistá: hlavní příčina je v chlastu.“ Alkohol tomu všemu nasadil korunu, ale sama opilost byla obranná reakce na úzkost a nejistotu. Lenka přeci stála tvář v tvář těm, jejichž identitu má

a zároveň ji nechce mít. Celý exces je dokladem, že přes pokusy obelhat vlastní hlavu a celý svět, váže ji s těmito lidmi silné pouto. Zkrátka za tím vším stojí vlastní nezpracovaná romská identita. Naopak, pozitivní je i kontakt s tetou Josefínou.

Krájíme byt aneb impulsivní krádeže

V případech nezvladatelného impulzivního chování je třeba nastavovat podmínky tak, aby k excesům nemohlo docházet, a pokud k nim dojde, zjednat nápravu bez zbytečných cirátů a nekrmít dítě přemírou výčitek. Například dítě má sklony k impulzivním krádežím. Během deseti sekund ukradne matce z peněženky 300 Kč, za které si koupí cigarety. Nejde jen o finanční obnos. Krádeže představují určitý adrenalinový sport, zdroj vzrušení. Jakmile máma zjistí, že jí chybí peníze, udeří na dceru. Ta vrátí jen stovku. Matka je dlouho našťvaná a neustále se k této události vrací a vyčítá dceři, že to opakovaně dělá. Mluví o tom i ve chvílích, kdy je klid, kdy tyto krádeže nehrozí, protože vzpomínka na ně jí brání obnovit důvěru k dceři. Domácí pohoda je trvale narušena.

Tyto krádeže jsou prakticky vůlí neovladatelné. V době, kdy se dcera dostává do loveckého vzrušení, nemá dost sil, aby tento proces zastavila. Matka má dvě možnosti – buď dospělou dceru vyhodí ze společného bytu, nebo byt tzv. rozkrájí. To v praxi znamená, že všechny cenné věci bude mít zamčené ve své ložnici a po bytě bude chodit s klíči na krku. Když matka není doma, je podobně zamčený i obývací pokoj. V té době může dcera pouze do svého pokojíčku, kuchyně a na toaletu. Ano, toto je narušená domácnost, ale pořád je to funkční domácnost. Jestliže necháme běžet kolotoč – krádež, výčitky, krádež, výčitky – skončí to jedině vzájemnou nenávisí a matka bude muset nakonec dceru vyhodit z bytu. Jenže tím přijde o jediného blízkého člověka. Otázka je, co je menší zlo? Troufám si říci, že ve většině případů rozkrájení bytu. To brání nejen krádežím, ale i naprosto nefunkčním či často přímo škodlivým výčítkám. Škodlivým proto, že místo aby pomáhaly řešit impulsivní krádeže, mají spíše opačný účinek – dlouhodobě dceři srážejí sebevědomí a ona z těchto stavů pak nemá jinou cestu než zase nějaký exces.

Rozkrájený byt

Do 18 let chráníme spíše děti, od 18 naopak rodiče. Opakované krádeže dcery představují nebezpečí, že vztah mezi matkou a dcerou skončí v trvalém a nenapravitelném nepřátelství. Do ložnice matky nemá dcera nikdy přístup. Do obývacího pokoje pouze, když je matka doma. Tyto místnosti jsou normálně zamčené (místo kliky koule). Dcera s matkou tedy může žít, ale nemůže krást. Rozkrájení bytu není žádné ideální řešení, ale přesto je to v mnoha případech optimální řešení, tj. nejlepší řešení z možných.

Matku brzdíme ve vyčítání, káráme ji, když si nechá na kuchyňském stole nestřeženou tašku s penězi, když si nezamyká ložnici ap. Ale to vše nic nemění na faktu, že objektivní vina leží na dceři. Ta rozhodně nemá právo krást matce peníze. Všechna tato opatření představují jen způsob, jak pomoci tomuto rodinnému systému a jak minimalizovat pocity viny u dcery. Pocity viny a objektivní vina jsou totiž dvě naprosto odlišné věci. Pocity viny jsou jen nástroj, který někdy napomáhá v řešení morálních problémů, ale jindy je naopak udržuje v chodu. Proto k pocitům viny musíme přistupovat zcela účelově a rozhodně ne intuitivně. Neplatí: Pocity viny u viníka viděti, radost mít. Vždy musíme zapřemýšlet, jestli nám v dané situaci pomáhají nebo škodí.

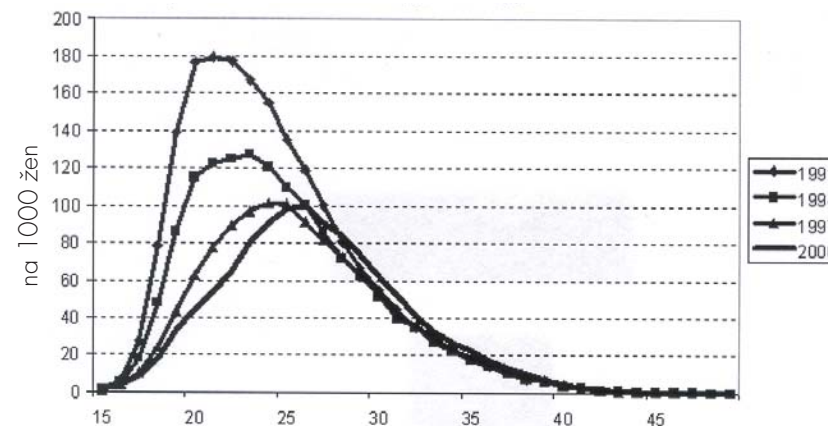
Praktická doporučení: Jak nakládat s neovladatelným chováním

- Rodiče se snaží kontrolovat neovladatelné chování dítěte pomocí výtek, ale zapomínají, že tím naopak roztáčejí sebenenávist dítěte. Místo výtek jsou účinnější praktická opatření.
- Chvála by měla převládat nad kritikou v poměru 9:1.
- Místo výtek upravíme podmínky tak, aby k neovladatelnému chování nemohlo dojít.

Jak systematicky připravovat dítě na adolescenci a mladší dospělost

Problémy s identitou nejsou žádnou výsadou NRP. Trpí jimi plošně celá populace, protože od Sametové revoluce se zvyšuje období „prodlouženého dětství“, tj. adolescence a mladší dospělosti. To pokrývá věk od 15 do 30 let, kdy tato mládež většinou studuje a z části již začíná pracovat. Toto období charakterizuje pnutí mezi biologickou plodností na jedné straně, která se projevuje častým a intenzivním zamilováním, potřebou života v páru ap., a na druhé straně psychologickou neplodností, tj. neochotou vstoupit do manželství a založit rodinu. Jen za devadesátá léta se posunul nečastější věk matek (tzv. modus) o 5 let z 21 na 26 let.

Graf plodnosti podle věku v ČR v 90. letech (vybrané roky)

Vrchol jednotlivých křivek se označuje za modus. Je to nejčastější věk matek v daném roce. Ten se posunul za 9 let přibližně o 5 let. Tento posun dokládá sílu psychologické neplodnosti, tj. odporu vůči reprodukci v adolescenci a mladší dospělosti.

Tento jev je velmi mladý, a proto populace nemá žádné doporučení, jak se vypořádat s průvodními nebezpečími. Absence návodů má za následek sice na první pohled sympatickou bezbřehou svobodu v sexu či drogách, ale bohužel i za nevědomé ignorování varovných známek se draze platí. V tomto případě především neplodností a neschopností založit rodinu v pozdějším věku. Větší část populace vyrůstá bez dlouhodobého životního plánu a starší generace nevědí, před čím je mají varovat. Budou to právě stávající generace, které budou definovat pravidla výhodného chování pro budoucí generace v tomto zbrusu novém prostředí blahobytu. Jako všude i zde platí tvrdý zákon evoluce: Kdo se nerozmnoží, bude vyselektován. Tato zásada platí jak pro geny, tak pro memy, tj. ideologie a myšlenkové proudy.

GARFIELD © 1981 PAWVS, INC. Reprinted with permission of UNIVERSAL PRESS SYNDICATE. All rights reserved.

V následujících desetiletích se tedy vyselektují reprodukčně úspěšné strategie, a to jednoduše tak, že ti, kteří budou mít děti, je budou vychovávat v těch zásadách, které jim samotným pomohly tyto děti mít a vychovat. Pro rodiče tedy není dobré zcela rezignovat na vedení mladší generace a na varování před nebezpečími, která je téměř jistě potkají. Stále opakují, že děti učíme názvy elektronových orbitalů v kvantovém modelu atomu, které v životě nikdy nepoužijí, a nikdo je neučí, jak přežít partnerské rozchody, kterých zažijí v životě určitě několik.

Rámcem moderního světa

Každá doba zdůrazňuje určitá kritická období v životě dítěte. S rostoucím blahobytem přestávají být problémem raná stádia, která dříve tak zaměstnávala Freuda, a těžiště výchovných problémů se neustále posunuje do staršího věku,

směrem k adolescenci a následně mladší dospělosti. Pro tato období jsou stěžejní otázky identity.

I když problémy s identitou postihují celou populaci, přesto největší dopad mají v oblasti náhradní rodinné péče (NRP), což je pochopitelné, protože děti v NRP si musejí vytvářet několik paralelních identit, což je samozřejmě náročnější než v normální situaci.

Na co je třeba mladou generaci systematicky připravovat?

- Dnes se pořízení rodiny odkládá k třicátému roku života. Před padesáti lety byl na lidi okolo dvaceti vyvíjen značný tlak, aby vstoupili do manželství, aby se rozhodli pro pevný vztah. Dnes nikdo tento tlak na mladé nevyvíjí, ale to neznamená, že nebudou muset takové rozhodnutí sami udělat. Neuniknou před ním, budou jej dělat jen o deset let později. Je otázkou, zda je výhoda či nevýhoda, že při tom nebude spolupůsobit sociální tlak. Kdo ví? Možná by jim mohl pomoci.
- Než dnes člověk dospěje, tedy do založení plnohodnotného reprodukčního vztahu, projde přibližně dvěma velkými partnerskými rozchody a dvěma přechozenými vztahy (cca 6 let dlouhými). Tyto rozchody strhají ochotu k navazování pevných vztahů. Lidé pak musí v rozumné míře odpírat přirozeným sklonům zakládat provizorní a dočasné vztahy, například nefixovat se na často nefunkční hledání subjektivní jistoty – že tento partner je opravdu ten nejlepší z možných.
- Mladí lidé nejsou schopni dimenzovat svoje aktivity na dlouhodobý výkon, dlouhodobou zátěž. Mají sklon k extrémním výkonům a k přepínání svých sil s následnými depresemi a krizemi.
- Musí počítat s tím, že se budou muset starat o rodiče, až zestárnou. Není možno spoléhat na „všemocný“ systém sociálního a důchodového zabezpečení.
- Při pořizování si definitivního bydlení je třeba myslet na stáří, aby jejich děti mohly bydlet poblíž a aby přirozeně vznikaly kontakty napříč generacemi – dědečky, babičkami a vnuky.

• Závěrečné povzbuzení

Problémy s identitou řeší dnes téměř celá společnost. Rodiče v NRP je jen pocítují palčivěji a urgentněji, protože jejich svěřené děti to mají dvojnásob složitě. Naštěstí se nejedná o neřešitelné problémy. Jako většina obtíží i tyto mají své řešení. Stačí jen pamatovat na to, že štěstí přeje připraveným. Jestliže jste dočteli až sem, bez pochyby jste pro své poučení udělali něco užitečného, a tak vám a vašim dětem přeji hodně štěstí a úspěchů.

Literatura:

Klimeš, Jeroným: Partneři a rozchody. Portál, Praha, 2005
Marshall, Eric – Hample, Stuart ed.: Děti píše Bohu. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří, 2007
Pape, Iveta: Jak pracovat s romskými žáky, Slovo 21, 2007

Poděkování:

Pěstounským rodinám, které se zúčastnily pilotního projektu „Program doprovázení náhradních rodin“, a všem ostatním náhradním rodinám, díky kterým vznikl celý projekt i tato brožura.

Projekt „Program doprovázení pěstounských rodin – zavádění nového typu služby pro náhradní rodinnou péči“, v rámci kterého vychází tato příručka, byl podpořen grantem z Islandu, Lichtenštejnska a Norska v rámci Finančního mechanismu EHP a Norského finančního mechanismu prostřednictvím Nadace rozvoje občanské společnosti, Nadačním fondem J&T a Nadací Terezy Maxové.

Nadace Terezy Maxové

Děkujeme našim dárcům za jejich laskavou finanční podporu!

Budování identity dítěte

PhDr. Mgr. Jeroným Klimeš, Ph.D.

Grafická úprava: Radka Motýlová

V roce 2008 vydalo

Občanské sdružení Rozum a Cit,
Jablonského 639/4, 170 00 Praha 7

Kontaktní adresa:

Komenského náměstí 1867, 251 01 Říčany

Tel: 323 605 782

e-mail: poradna@rozumacit.cz, sluzby@rozumacit.cz

www.rozumacit.cz

Vytiskla tiskárna T. A. Print, s.r.o.

Opatovická 18, 113 81 Praha 1

Všechna práva vyhrazena. Použité fotografie jsou pouze ilustrační.

Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována bez souhlasu majitelů práv.

© Občanské sdružení Rozum a Cit, 2008

Věci se nemají dělat složitější, než jsou. To platí i pro identitu. Jakmile dítě začne vnímat svět, tak postupně zjišťuje, že něco může ovládat svým chtěním a něco ne. Tato hranice mezi ovladatelným a neovladatelným začíná vymezovat jáství, tedy hranici mezi já–ty nebo já–svět. Tak se postupně vytváří odpověď na otázku: „Kdo jsem?“

A to je de facto definice identity.

Problémy s identitou řeší dnes téměř celá společnost. Rodiče v NRP je jen cítí palčivěji a urgentněji, protože jejich svěřené děti to mají dvojnásob složitě. Naštěstí se nejedná o neřešitelné problémy.

Jako většina obtíží i tyto mají své řešení. Stačí jen pamatovat na to, že štěstí přeje připraveným.

PhDr. Mgr. Jeroným Klimeš, Ph.D., studoval hydrogeologii a psychologii na Universitě Karlově a Universitě Texas. Náhradní rodinné péči se věnuje od roku 1997, kdy začínal posuzovat žadatele při MCSSP v Praze. Problémy NRP se zabýval i ve své disertační práci. Dnes je členem poradního sboru ministra práce a sociálních věcí v oblasti NRP, poradce ombudsmana, přednáší na FFUK a spolupracuje s řadou nevládních organizací.